

امام خمینی (ره) باید با سعه صدر و به دور از خب و بغض‌ها ... و از همه اندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده نمود؛ و در جذب هر چه بیشتر نیروهای مؤمن به انقلاب همت گماشت، و تجارب را به دیگران منتقل ساخت؛ و در تجهیز همه‌آحاد و افراد این کشور، بر اساس اصول خاص دفاع همه‌جانبه، و تا رسیدن به تشکل واقعی و حقیقی بسیج و ارتش بیست میلیونی، کوشش نمود (۱۳۶۷/۰۶/۲۶)

بررسی اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (ره)^۱

فرهاد درویشی^۲ و محمد فردی تازه‌کند^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۵/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۳/۶/۱۹

چکیده

پژوهش حاضر بر آن است تا اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) را با استفاده از ترکیب دو روش «قیاسی یا برهانی بررسی اندیشه‌ها» و «چارچوب تحلیلی توماس اسپریگنز برای فهم اندیشه و نظریه‌های سیاسی»، مورد بررسی قرار داده و به این پرسش پاسخ گوید که «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و تکوین، اجزای تشکیل‌دهنده، مشخصه‌ها، مؤلفه‌ها، و اصول حاکم بر اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) چه بوده‌اند؟» یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فهم اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) با استفاده از الگوی چهار وجهی «مبانی نظری»، «مبانی عقیدتی»، «ابعاد و ویژگی‌های شخصیتی امام خمینی (ره)» و «مقتضیات و تحولات زمانی» امکان‌پذیر می‌باشد. اجزا، مؤلفه‌ها و اصول اندیشه دفاعی امام (ره) نیز بر اساس این الگو شکل گرفته و در اندیشه دفاعی ایشان با توجه به فراوانی تهدیدها، باید با استفاده از راهبرد دفاع همه‌جانبه به دفاع از مکتب اسلام، نظام جمهوری اسلامی، مسلمانان و مستضعفان جهان در همه ابعاد مادی و غیرمادی پرداخته و با نابودی «استکبار» و «طاغوت»، صلح جهانی را برقرار و به آرمان نهایی «تشکیل حکومت عدل جهانی» و تأمین سعادت اخروی انسان دست یافت.

واژگان کلیدی: اندیشه دفاعی، امام خمینی (ره)، مکتب اسلام، دفاع همه‌جانبه، راهبرد.

۱. این مقاله برگرفته از یافته‌های یکی از طرح‌های تحقیقاتی انجام شده در مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی ارائه شده است.

۲. استادیار علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) Email: Farhaddarvishi222@yahoo.com

۳. کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)، باعث احیای اندیشه‌های مکتب اسلام و مطرح شدن آنها به‌عنوان بدیل و رقیبی مهم برای چارچوب‌های فکری دوران نوگرایی گردید. این اندیشه‌ها محدود به حوزه‌های مذهبی و سیاسی نشده، بلکه از بطن آنها اندیشه دفاعی و امنیتی امام خمینی (ره) با محوریت حفظ مکتب اسلام و نظام تازه تأسیس جمهوری اسلامی ارائه گردید. اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) کارایی عملی خود را نیز با مدیریت چالش‌های متعدد دفاعی و امنیتی دهه اول انقلاب و به‌خصوص دفاع مقتدرانه در هشت سال دفاع مقدس و تثبیت نظام، به اثبات رساند، بنابراین از یک سو شناخت سیاست‌های دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی مستلزم درک جامعی از اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) می‌باشد و از سوی دیگر شناخت، مکاشفه و تحلیل این اندیشه‌ها می‌تواند راهگشای ارائه چارچوب‌های کلان در جهت سیاستگذاری دفاعی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران - مانند استفاده به‌عنوان منبع تغذیه فکری در راستای تدوین سیاست‌های دفاعی و امنیتی و طراحی رهنامه (دکترین) امنیت ملی - باشد.

امام خمینی (ره) را نمی‌توان به معنای اخص کلمه یک اندیشمند نظامی یا نظریه‌پرداز امنیتی مستقل به‌شمار آورد، بلکه وی، امنیت‌پژوهی دین‌مدار است که از منظر فقه شیعی به دفاع و امنیت می‌نگرد و با مبنا قرار دادن دین به‌عنوان هدایت‌کننده سیاست، مباحث و مقوله‌های دفاعی و امنیتی را در ذیل مبانی جامعه‌شناختی خویش و به‌عنوان ابزار حفظ حکومت اسلامی به‌منظور اجرای احکام الهی مورد بحث قرار می‌دهد. در حقیقت، امام (ره) از معدود فقها و شاید تنهاترین آنها باشد که در قالب مباحث مختلف فقهی به ابعاد مختلف دفاع توجه نموده و فصل مستقلی را در کتاب تحریرالوسیله به مقوله دفاع فردی (۲۶ فتوا) و دفاع جمعی (۹ فتوا) اختصاص داده است (امام خمینی، ۱۳۷۶). البته به غیر از این، اندیشه دفاعی امام در آثار متعددشان به

صورت غیرمدونی پراکنده گردیده و ایشان در طول حیاتشان فرصت مدون کردن آنها را پیدا ننمود، بنابراین تدوین این اندیشه‌ها وظیفه‌ای است که اکنون بر دوش محققان و علاقمندان امام (ره) قرار دارد، اما با وجود اهمیت و ضرورت این مسئله، کار پژوهشی و تحلیلی جامع و قابل توجهی در این خصوص انجام نگرفته است. شاید دلیل عمده این مسئله، پیچیدگی شناخت یا چگونگی فهم اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) است که باعث گردیده تحقیق‌های انجام شده، چارچوب نظری و سازماندهی تحقیق مناسبی در این مورد در اختیار نداشته و به همین دلیل هر کدام به بُعدی از آن پرداخته و در استخراج کلیت این اندیشه ناتوان گردند. فهم اندیشه دفاعی امام (ره) از یک سو به دلیل گستردگی حوزه معرفتی تخصصی ایشان (فقه، فلسفه، عرفان، و ...)، و از سوی دیگر خارج بودن این اندیشه‌ها از چارچوب‌های رایج علوم اجتماعی کار دشواری است و به عبارتی، فهم این اندیشه‌ها با نظرات و رویکردهای متعارف، امکان‌پذیر نیست.

۱-۲. پرسش‌های تحقیق

۱-۲-۱. پرسش اصلی

مقاله حاضر بر آن است تا به طور مشخص به این پرسش پاسخ گوید که: «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و تکوین اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) چه بوده‌اند؟»

۱-۲-۲. پرسش‌های فرعی

۱-۲-۲-۱. برای فهم اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) از کدام الگوی تحلیلی و چارچوب نظری می‌توان بهره گرفت؟
 ۱-۲-۲-۲. مبانی نظری (معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی) و ویژگی‌های شخصیتی امام خمینی (ره) در مورد مسائل دفاعی چه می‌باشند؟

- ۱-۲-۲-۳. از آنجا که اندیشه‌های امام خمینی (ره) به صورت کلی منبعث از اسلام است، دیدگاه اسلام در خصوص جهاد و دفاع چیست؟
- ۱-۲-۲-۴. از نظر امام خمینی (ره) «دشمن‌شناسی» چه ضرورتی دارد و از دیدگاه ایشان مهم‌ترین دشمنان اسلام و ایران کدامند و چه ویژگی‌هایی دارند؟
- ۱-۲-۲-۵. دفاع در نظریه دفاعی امام خمینی (ره) چه اهمیت و جایگاهی دارد و چه مواردی از دفاع را می‌توان در اندیشه ایشان از هم تمیز داد؟
- ۱-۲-۲-۶. مهم‌ترین عوامل داخلی و خارجی تهدیدکننده نظام (عوامل تهدید) از دیدگاه امام خمینی (ره) چه مواردی می‌باشند؟
- ۱-۲-۲-۷. ویژگی‌های اساسی اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) چه می‌باشند؟

۱-۳. روش تحقیق

دست یافتن به پاسخ به پرسش‌های پژوهش بیش از هر چیز مستلزم داشتن روش پژوهش مناسب است. برای این منظور در قسمت نخست مقاله، الگوی نظری مرتبط و مناسبی برای چگونگی فهم اندیشه دفاعی ارائه می‌گردد که ترکیبی از «روش قیاسی بررسی اندیشه دفاعی» و «چارچوب تحلیلی توماس اسپریگنز»^۱ است تا با استفاده از آنها یک الگوی چهار وجهی شامل مبانی نظری، مبانی عقیدتی، ابعاد و ویژگی‌های فردی شخصیتی، و مقتضیات زمانی اندیشمند به‌عنوان عوامل مؤثر در شکل‌گیری و تکوین اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) مورد بررسی قرار گیرند. گفتنی است که ابزار گردآوری داده‌ها در تحقیق مربوط به اندیشه، رجوع مستقیم به آثار کتبی و شفاهی اندیشمند می‌باشد و برای استخراج اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) نیز از میان آثار کتبی و شفاهی ایشان همچون کتاب‌ها، بیانات، پیام‌ها، و... روش تحلیل اسنادی یا تحلیل محتوا با ابزار کتابخانه‌ای و تجزیه و تحلیل فیش‌های تحقیق مورد توجه قرار گرفته است.

۲. مفاهیم و چارچوب نظری: شیوه فهم اندیشه دفاعی

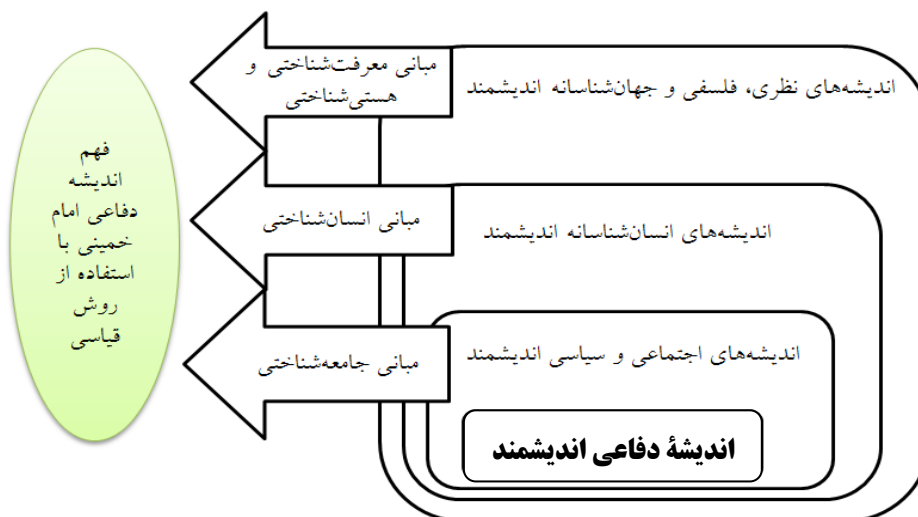
امنیت و دفاع در برابر تهدید از نیازهای اساسی و اولیه بشری و لازمه طبیعی حیات هر موجودی است و به همین دلیل، تعمق و تفکر در مورد آن، امری فطری و طبیعی است. «اندیشه» در لغت به معنای «اندیشیدن»، تأمل کردن، تفکر کردن و به طور کلی اعمال خاص ذهن انسان است. هر اندیشه‌ای دارای پنج مؤلفه اصلی «انسجام منطقی یعنی ارتباط ابعاد اندیشه و اجزای آن با هم»، «چارچوب مشخص یعنی متمایز بودن آن از سایر کارهای ذهنی»، «اصولی بودن یا مبناداری به معنای دارا بودن ریشه‌ها، اصول، قواعد منطقی، بنیان‌ها و اساس نظری»، «قابلیت استدلال عقلایی و منطقی» و «اهمیت به معنای ارزشمند بودن از لحاظ نظری و عملی» است و به هر کسی که این پنج مؤلفه را در اندیشه خود داشته باشد، «اندیشمند» گویند (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۲۹-۲۸). در مورد اندیشه دفاعی^۱ دو تعریف عام و خاص (معرفت‌شناسانه) می‌توان ارائه کرد. تعریف عام به معنای هرگونه تفکر درباره امر دفاعی و تعریف خاص به معنای «هرگونه اندیشه منسجم، دارای چارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امور دفاعی» است. منظور از امر دفاعی نیز اموری است که به‌گونه‌ای با موجودیت و بقای یک سرزمین و حفظ حاکمیت ارتباط دارد. از این منظر، اندیشه دفاعی، ارتباط وثیقی با اندیشه سیاسی و اجتماعی اندیشمند دارد و در ذیل آنها قرار می‌گیرد؛ به عبارتی، اگر ملتی قائل به نظام‌سازی و گشایش ساختارهای سیاسی و حکومتی مبتنی بر باورها و ارزش‌های اعتقادی خود باشد، بدون شک در درون تأمل‌های اندیشه‌ای رهبران فکری آن جامعه باید نیم‌نگاهی نیز به مسئله تدبیر امور دفاعی وجود داشته باشد (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۲۹-۲۸؛ و جمشیدی، ۱۳۸۰).

اندیشه دفاعی یا نظامی مانند هر اندیشه‌ای متشکل از سه عنصر «ایده‌های بنیادین»، «اصول» و «نظام‌مند بودگی» می‌باشند. ایده‌های بنیادین، پایدار و ماندگار هستند و به

مفروض یا باورهایی اشاره دارند که اصول را در سبک و شیوه مدیریت نیروها در امور مربوط به زمان جنگ و صلح، تعریف می‌نمایند. اصل هر چیزی، هر آن چیزی است که وجود آن چیز بسته به آن باشد. کارویژه عمده تعیین اصول هر مقوله‌ای، پی‌ریزی شالوده‌ای است که بتوان با اتکای به آن، ساختارهای لازم را ایجاد کرد. نظر به چنین اهمیتی، اندیشه دفاعی نیز باید دارای اصولی باشد تا بتواند از کارکرد لازم برخوردار باشد. هر اندیشه‌ای باید نظام‌مند باشد؛ به عبارتی اجزای هر نظام اندیشه‌ای (ذهنیت اندیشمند) باید به لحاظ ماهیت و کارکرد دارای سازگاری باشند (عسگری، مهر ۱۳۸۹: ۱۴-۱۳).

در بررسی و تبیین اندیشه دفاعی دو روش کلی قیاسی (برهانی) و استقرایی (تجربی) وجود دارد. در روش قیاسی یا برهانی، یکی از مقدمه‌ها یا معلوم‌ها یا هر دوی آنها به عنوان اصول بدیهی و کلی در نظر گرفته می‌شود، و با توجه به آنها، نتیجه به عنوان جزئی از کل استنباط می‌گردد. در روش استقرایی با مشاهده و بررسی اجزا به نتیجه‌ای که از مقدمه‌ها، کلی‌تر است، دست می‌یابیم (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۹). ارائه تصویری نمادین و همه‌جانبه از اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) و دست یافتن به حقیقت و کلیت آنها، با استفاده از روش کل‌گرا یا قیاسی امکان‌پذیر خواهد بود؛ زیرا آنچه که نگاه و اندیشه امام (ره) به امور دفاعی و امنیتی را شکل می‌دهد، متأثر از نوع برداشت ایشان از هستی، انسان، جامعه و چگونگی کشف آنهاست که می‌توان در قالب مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، و جامعه‌شناختی به آنها پرداخت، پس اندیشه دفاعی در ذیل نگاه اندیشمند به مسائل سیاسی و اجتماعی و چگونگی اداره جوامع انسانی و تأمین امنیت آن شکل می‌گیرد و رابطه عموم و خصوص مطلق در بین آنها برقرار است:

شکل شماره ۱. مبانی شکل‌گیری اندیشه دفاعی

اشکالی که می‌توان بر روش قیاسی گرفت این است که «مقتضیات زمانی» اندیشمند را لحاظ نمی‌کند، در حالی که هر اندیشمند و نظریه‌پردازی، محصول زمانه و شرایط عینی جامعه‌ای است که در آن زندگی و ناهنجاری‌ها، بی‌نظمی‌ها، و بحران‌ها را مشاهده می‌کند. الگویی که می‌تواند این نقیصه را برطرف کند، باید توانایی توضیح روند اندیشه‌ورزی متأثر از مقتضیات زمان را داشته باشد. در این زمینه «توماس اسپریگنز»^۱ در کتاب «فهم نظریه‌های سیاسی»^۲ چارچوبی تحلیلی را برای توضیح سیر منطقی به وجود آمدن نظریه و اندیشه ارائه کرده و فرض می‌کند که اندیشه‌ها و نظریه‌ها به یکباره خلق نشده، بلکه مراحل چندی را طی نموده و نظریه‌پردازان افزون بر سروکار داشتن با مسائل اساسی، روش به نسبت همگونی نیز در پاسخگویی به آنها اتخاذ می‌کنند (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۳۸). پیشنهاد اسپریگنز این است که به‌منظور بررسی هر اندیشه‌ای می‌توان از روش «منطق درونی نظریه» و توجه به روندهای فکری بهره گرفت. این روش به

1. Thomas A. Spragens
2. Understanding Political Theory

معنای «رفتن از مشکل‌ها به سوی راه‌حل‌ها» است و نه «مراحل پیاپی از فرضیه به نتیجه» (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۱۹۴-۱۹۰). این روش در چهار مرحله مجزا انجام می‌شود:

۲-۱. مشاهده بی‌نظمی، بحران یا درک وضعیت نابهنجار

نظریه‌پرداز پس از مشاهده بی‌نظمی و احساس بحران در جامعه خویش و احساس مشخص سردرگمی و حیرت دست به اندیشه‌ورزی می‌زند (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۳۸). کاری که نظریه‌پرداز و اندیشمند انجام می‌دهد فهم و توضیح نظم صحیح در جامعه از طریق مشاهده خرابی و بی‌نظمی در جامعه و یا به عبارت بهتر، شیوه «راه‌حلیابی» یعنی از غلط به درست رفتن می‌باشد (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۵۲)، بنابراین نظریه‌ها و اندیشه‌ها به مانند مرواریدی هستند که بدون عامل محرک به وجود نمی‌آیند و مشکل‌های واقعی و مبرم جامعه، نظریه‌پرداز را مجبور به نوشتن کرده است (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۴۱).

۲-۲. کشف علل بی‌نظمی و کشف علل آن

پس از شناسایی مشکل و بحران، تشخیص درد، پیدا کردن ریشه مشکل و مطالعه دقیق در علل بی‌نظمی و نابهنجاری ضرورت پیدا می‌کند که کار بسیار دشواری است. اندیشمند در این مرحله به مطالعه بیشتر پرداخته و به دنبال سرنخ‌ها می‌گردد و شک و تردید به خود را توسعه می‌دهد و در پی علل اصلی مشکل‌هاست (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۳۹ و ۸۰-۷۹). در این مرحله دو پرسش مطرح می‌شود: اول اینکه اگر اوضاع نامرتب است، دلایل آن چیست؟ و دوم اینکه اوضاع مرتب چه خصوصیتی دارد؟ (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۷۹)، بنابراین صرف تشخیص علل مشکل‌ها و بحران‌ها کافی نیست و باید ریشه‌های بنیادی آن را کشف کرد. نظریه‌پرداز بدون روشن شدن علل واقعی مشکل نمی‌تواند پیشنهادهای مناسبی برای درمان و یا تسکین مشکل ارائه کند (اسپریگنز، ۱۳۷۹: ۸۰).

۲-۳. ارائه جامعه آرمانی

پس از پیدا کردن ریشه مشکل، نظریه پرداز با استفاده از تخیل های خویش جامعه ای را تصویر می کند که در آن مشکل به شیوه مؤثری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و با آن برخورد شده و نظم سیاسی برقرار گردیده است (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۴۰-۳۹). تصویر جامعه احیاشده به مانند «جسم شناور» است که ممکن است پیش یا پس از تشخیص علل بی نظمی و حتی گاهی پیش از مشاهده بی نظمی ارائه شود. «نظریه پرداز باید به این پرسش جواب دهد که اگر این اوضاع خراب است، اوضاع درست کدام است؟ اگر این بیماری است، سلامت کدام است؟» (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۱۱۹).

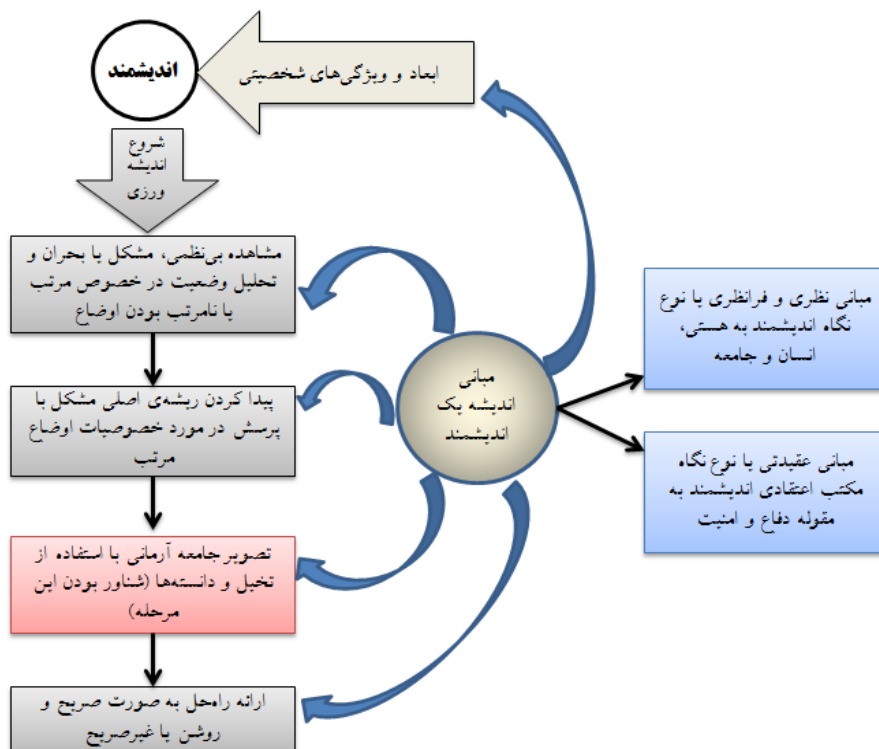
۲-۴. ارائه راه حل (درمان)

ارائه راه حل یا پیشنهادها عملی که به بهترین وجهی مشکل یا بحران پیش آمده را حل و فصل نماید، آخرین مرحله نظریه پردازی است. این اقدام می تواند صریح و روشن باشد یا برعکس (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۴۰). به دلیل سیال بودن جامعه بازسازی شده اندیشمند، مرحله درمان نیز می تواند جابه جا شود (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۱۵۳). به علت خصوصیت ویژه سرشت آدمی و بهنجاری تمایل های انسان، حتی اگر نظریه پرداز به طور تجویزی و از «بایدها» صحبت نکند، حرف هایش اثر تجویزی خواهند داشت. اندیشمند فقط باید مسائل را آن گونه که هستند، بیان کند. تمایل های طبیعی مخاطبان آنها را به برداشت تجویزی و اخوانند داشت، پس باید دید اندیشمند چه درکی از «جهان»، «انسان» و «سیاست» دارد تا نتایجی که آنها می گیرند را دریابیم (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۱۵۸-۱۵۷). در مرحله درمان و ارائه راه حل باید به افق قابلیت ها توجه نمود. این قابلیت ها هستند که در نهایت مشخص می کنند که راه حل ارائه شده تا چه اندازه عملی است. مردم بالقوه «چه هستند» و وقتی رشد کردند چه «می توانند» بشوند (اسپرینگز، ۱۳۷۹: ۱۶۳).

با استفاده از الگوی اسپریگنز می‌توان به این مسائل دست یافت که چه مسائلی در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) وجود دارد، هدف کلی این اندیشه‌ها چیست و راه‌حلهایی که برای حل بحران‌ها و مشکل‌ها ارائه می‌شود چه مواردی است، اما همان‌گونه که در روش قیاسی نشان داده شد، مبانی نظری و فرانظری اندیشمند، نقش اصلی و بسیار مهمی را در درک اندیشمند از جهان، انسان، جامعه و سیاست و در نتیجه چگونگی شکل‌گیری اندیشه ایفا می‌کنند که اسپریگنز توجهی به این مبانی نداشته و وضعیت جامعه را ملاک قرار داده است. هر اندیشه‌ای در درجه اول متأثر از مبانی و بنیان‌های آن اندیشه بوده و اندیشمند تحت تأثیر این مبانی و پیش‌فرض‌ها به مشاهده وضع جامعه پرداخته، ریشه اصلی مشکل‌ها و نوع آن را تشخیص می‌دهد، جامعه آرمانی خود را تصویر می‌کند و برای آن، راه‌حل صریح یا غیرصریح ارائه می‌نماید. مقتضیات زمانی نیز نقش تسریع‌کننده روند اندیشه‌ورزی را ایفا می‌نماید و فرع بر مبانی می‌باشند. البته مبانی اندیشمند نیز فقط مبانی نظری و فرانظری را شامل نمی‌شوند و مبانی اعتقادی یا نوع نگاه مکتب اعتقادی اندیشمند به مقوله دفاع و امنیت که منتج از مبانی نظری است، به صورت حتم شکل‌دهنده چگونگی اندیشه خواهد بود. همچنین، هر اندیشمندی ویژگی‌های شخصیتی خاصی دارد و این ویژگی‌ها تأثیر خود را در چگونگی تفکر اندیشمند به جا خواهد گذاشت، بنابراین در خصوص چگونگی شکل‌گیری و تکوین اندیشه دفاعی می‌توان یک الگوی چهار وجهی به این صورت ارائه نمود:

- (۱) مبانی نظری و فرانظری اندیشمند یا نوع نگاه اندیشمند به هستی، انسان و جامعه،
- (۲) مبانی عقیدتی اندیشمند یا نوع نگاه مکتب اعتقادی اندیشمند به مقوله دفاع و امنیت،
- (۳) ابعاد و ویژگی‌های فردی و شخصیتی اندیشمند،
- (۴) مقتضیات زمانی و تحول‌های زمانه اندیشمند به‌عنوان عامل تسریع‌کننده.

شکل شماره ۲. الگوی بررسی اندیشه یک اندیشمند

۳. فهم چگونگی شکل‌گیری و تکوین اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

الگوی چهار وجهی ارائه‌شده در مباحث نظری را در مورد چگونگی شکل‌گیری اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) به این صورت می‌توان اعمال نمود:

۳-۱. مبانی نظری و فرانظری اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

در بررسی اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)، پرداختن به مبانی نظری و فرانظری که خارج از حوزه آن اندیشه قرار می‌گیرند؛ یا به عبارتی، مقوله‌ای دفاعی و امنیتی نبوده

بلکه نگاه به دفاع و امنیت را شکل می‌دهند، مسئله‌ای اساسی تلقی شده و عامل تمایز این اندیشه از «دگر» آن است؛ به تعبیری، «بدون دستیابی به ملکوت آثار امام (ره) نمی‌توان به ملک این اندیشه‌ها احاطه پیدا کرد و عدم احاطه بر آنها ممکن است چنین تصویری پدید آورد که افکار و اندیشه امام متناقض است یا با یکدیگر همخوانی ندارد» (ایزدپناه، تابستان ۱۳۷۴: ۲۱۰)؛ پس ابتدا باید نگرش کلان امام (ره) درباره هستی، انسان و جامعه را دریافت و سپس به سراغ مسائل جزئی‌تر آن مانند دفاع و امنیت رفت تا به نتیجه‌گیری درستی نائل آمد. در ادامه، مبانی «معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، و جامعه‌شناسی»^۱ اندیشه امام (ره) به شکل مختصر بررسی می‌گردد:

۱-۱-۳. مبانی معرفت‌شناختی

مبانی معرفت‌شناختی، بیان‌کننده طرز نگرش اندیشمند به مسئله شناخت، منابع، مبانی و صحت و سقم آن است. از نظر مکتب معرفتی، مبانی معرفتی امام خمینی (ره) در قالب عقل‌گرایی از یک‌سو و اشراق از سوی دیگر قرار می‌گیرد. ایشان از منظر منابع و ابزار کسب شناخت در زمره اصحاب عقل، قلب، وحی، فطرت و حس می‌باشد. عقل قوه راهنمای درونی انسان، و وحی به‌عنوان قوه راهنمای بیرونی انسان است و «این دو هیچ کدام بی‌دیگری به مقصد نرسد» (شرح جنود عقل و جهل، ۱۳۸۸: ۲۷۳). «وحی» به‌عنوان اصلی‌ترین منبع از جانب پروردگار و توسط انبیا ارسال شده (شرح جنود عقل و جهل، ۱۳۸۸: ۷۹) تا او را در طریق نیل به کمال راهنمایی نماید و بشر به‌دلیل نقص و محدودیت قوای ادراکی، بی‌مدد وحی به کمال مطلوب نخواهد رسید (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۹: ۲۲۵؛ ج ۴: ۱۹۰). همچنین ادراک عقلی، مقدمه شهود قلبی است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۵۰۵)، اما علم حقیقی باید از طریق کشف و شهود به قلب انسان وارد شود و با تهذیب انسان را از اسارات نفس رهایی بخشد و در غیر این صورت خود علم، حتی علم توحید، حجاب

بزرگی است (امام خمینی، ۱۳۷۶: ۱۴۵-۱۴۳)، بنابراین معرفت‌شناسی امام (ره) به گونه‌ای سامان یافته که به نوع خاصی از اندیشه دفاعی راه می‌برد که ماهیت و جهتی مجرد و غیرمادی و شأنی غیرتجربی دارد و مولود فعالیت عقلی یا شهود قلبی است.

۲-۱-۳. مبانی هستی‌شناختی

هستی‌شناسی به مفهوم شناخت جهان هستی است و به شناخت انسان و جهان‌بینی وی ارتباط دارد. امام خمینی (ره) از نظر هستی‌شناسی، پیرو تفکر و فلسفه متعالیه صدرایی است و از این‌رو در زمره اندیشمندان اصالت وجودی قرار می‌گیرد. هستی در نگاه امام (ره) هدف‌دار و دارای مبدأ و معاد است و از ویژگی‌های اساسی آن ابعادی مانند غیب و شهود، غایت‌مندی، برخورداری از خالق مدبر، قانونمندی، ابتنای بر عدل، مسخر انسان بودن و صراط برای انسان می‌باشد. امام (ره)، نظام هستی را نظام اکمل و احسن و محضر خدا، حیات دنیوی را دار فنا و تغییر و سرای جاویدان یا آخرت را دار بقا و ثبات و زندگانی ابدی می‌داند (جمشیدی، ۱۳۸۴: ۱۴۶).

امام خمینی (ره) بر خلاف نظریه‌های خداناباوران و منکران و مخالفان خداپرستی، مبدأ هستی را خدا معرفی می‌کند، بنابراین بنیان و اساس نگرش هستی‌شناسانه امام را «خدامحوری» تشکیل می‌دهد. خداست که خالق همه موجودها و عالم به همه چیز می‌باشد و «از همه حقایق مطلع است و قادر بر همه چیز است و مالک همه چیز» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۳۸۷). اندیشه دفاعی امام (ره) نیز از همین چارچوب توحید سازماندهی می‌شود و همه مفاهیم، نشانه‌ها و علوم در همزیستی با توحید هویت می‌یابند (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸: ۴۳۵-۴۳۳).

۳-۱-۳. مبانی انسان‌شناختی

«هر منظومه معرفتی را که به بررسی انسان، بُعد یا ابعادی از وجود او یا گروه و قشر خاصی از انسان‌ها می‌پردازد، انسان‌شناسی گویند» (رجبی، ۱۳۸۵: ۲۱). هر اندیشمند و

مکتبی را می‌توان بر اساس نوع انسان‌شناسی آن از دیگران تمییز داد. انسان‌شناسی امام خمینی (ره) بخشی از هستی‌شناسی اوست و انسان را در کلیت هستی و به‌عنوان بخش اساسی آن مورد بررسی قرار می‌دهد. به عقیده امام (ره)، انسان، اساس همه شکست‌ها و پیروزی‌هاست و «باور انسان، اساس تمام امور است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۰۶). کسی هم که بخواهد خدا را که مبدأ و مقصد هستی است، بشناسد باید ابتدا نفس خود را بشناسد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۴۲۲). انسان، موجودی همسطح حیوانات است و با آنها هیچ تفاوتی ندارد، ولی این انسان دارای قابلیت‌های متمایزکننده‌ای است که مهم‌ترین آن، قوه عاقله در انسان و نامتناهی بودن ادراکات انسان است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۱۸۶-۱۸۵). این قابلیت انسان را به اشرف مخلوق‌ها، مجموعه همه عالم‌ها و عصاره همه موجودهای عالم تبدیل کرده است (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۸: ۲۵۴)، البته شناخت انسان، بسیار دشوار است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸: ۴۳۴).

در قرائت امام خمینی (ره) انسان دارای ابعاد گوناگونی مانند حیوانی، نباتی، معنوی و تعقل است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۳: ۲۱۸) و برخلاف قرائت‌هایی که انسان را به‌طور ذاتی بدسرشت و جنگجو یا خوش ذات و صلح‌جو می‌پندارند، انسان موجودی بالقوه تربیت‌پذیر، صاحب اراده، تأثیرپذیر، عاقل، خردمند و آزاد و مختار است که بر اساس اصل آزادی و اختیار، سرنوشت خویش را ورق می‌زند (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۹۰)، پس انسان تربیت‌پذیر بوده و همچنان‌که می‌تواند در طرف سعادت و کمال به بالاترین مقام برسد، در صورت انحراف نیز از پست‌ترین موجودها نیز پست‌تر شود (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۷: ۵۳۲). همچنین به دلیل اینکه سرشت انسان با ظلم و بی‌عدالتی مخالف است (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۱۱۰)، جنگ و تجاوز، محصول حد ادنی انسانیت است و انسان می‌تواند در قوه غضب و شهوت که عامل جنگ است از حیوانات هم درنده‌خوتر باشد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۴۹۹)، بنابراین انسان‌شناسی امام خمینی (ره) در برابر انسان مدنظر انسان‌گرایان، لیبرال‌ها و کمونیست‌ها قرار می‌گیرد. انسان امام (ره)، انسانی شیفته معنویات و دارای فطرتی الهی

است که در صورت آماده بودن شرایط، راه سعادت را خواهد پیمود. از این رو لازم است تأمین امنیت برای هدایت انسان‌ها به سمت کمال مطلق و بهره‌گیری از فطریات مشترک مورد توجه سیاستمداران، رهبران و انسان‌ها قرار گیرد.

۴-۱-۳. مبانی جامعه‌شناختی

به تعبیر فلاسفه، انسان، مدنی بالطبع و ناگزیر از زندگی اجتماعی است؛ از این رو، هر اندیشمندی تفکراتش را در متن جامعه خویش ارائه می‌نماید و نوع نگرش اندیشمند به جامعه در ارائه تعریف سیاست، جامعه و دفاع از آن تأثیر ژرفی دارد. امام خمینی (ره) با رویکردی انسان‌گرایانه و جامعه‌گرایانه به بازخوانی متون دینی پرداخته و از سوی دیگر بر خلاف مکاتب مارکسیستی و سوسیالیستی که بشریت را اسیر جبر تاریخ جامعه می‌پنداشتند (مطهری، ۱۳۶۹: ۲۲۱)، جامعه را در طول نظام هستی تفسیر می‌کند که خداوند برای هدایت جامعه، توسط انبیاء برنامه سعادت‌بخش را فرستاده و انسان‌ها را به پیمودن راه کمال و سعادت دعوت کرده است. اسلام «می‌خواهد انسانی بسازد جامع ... اسلام برای تربیت انسان آمده است و حکومت اسلامی وسیله‌ای است برای تحرک جامعه و رسیدن به ماورای طبیعت که کلیه ابعاد وجودی انسان را در بر گیرد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۸-۱۱). از این رو سیاست خوب باید «افزون بر امور مادی، به معنویت و حفظ و گسترش آن در جامعه توجه» نماید (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۴: ۲۰) و «جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه را مدنظر بگیرد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۴۳۳).

«استکبار» به عنوان ابزار طاغوت، عامل فساد، بی‌عدالتی، تهدید و آسیب در جامعه است. مستکبران منحصر به سلاطین نبوده و هر نوع زبردست شمردن و تجاوز و تعدی را شامل می‌شود (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۷: ۴۸۸)، بنابراین دین الهی، کانون مبارزه با استکبار و قیام و مبارزه علیه استکبار و طاغوت به هر شکل آن (فردی یا اجتماعی) است و این

مسئله به مثابه یک راهبرد همیشگی، جزو رسالت هر فرد مؤمن و جامعه الهی مؤمنان می باشد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۹: ۱۶۸-۱۶۹).

۲-۳. مبانی عقیدتی اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) پس از مبانی نظری، منبعث از مبانی عقیدتی ایشان به عنوان فقهی جامع الشرایط است. امام خمینی (ره) از زاویه آموزه های فقه شیعی به روایت گری و تحلیل دفاع و امنیت پرداخته و از این رو درک این اندیشه ها مستلزم درک مکتب دفاعی و امنیتی اسلام است. اسلام به دلیل جهانشمولی و داشتن ایده و برنامه برای همه جنبه های زندگی فردی و اجتماعی، توجه خاصی به مقوله دفاع در برابر تهدیدها و تأمین امنیت جامعه اسلامی مبذول داشته است. مقصود از امنیت در ساده ترین معنایش در قرآن، حالت طمأنینه، در امان بودن، آسایش، بی هراسی و عدم خوفی است که یک مسلمان و کیان سیاسی اسلامی نیازمند آن است (سوره بقره، آیه ۳۵؛ نور، آیه ۵۵؛ نحل، آیه ۱۱۲؛ بقره، آیه ۱۲۵ و ۱۲۶؛ حجر، آیه ۴۸-۴۵؛ دخان، آیه ۵۱-۵۶؛ آل عمران، آیه ۱۵۴). با نگاهی به آیات قرآنی مشخص می شود که در اسلام اهمیت امنیت از این جنبه ها بیشتر مورد توجه قرار گرفته است:

(۱) نیاز ضروری به امنیت برای بقای زندگی بشری

خداوند در آیه های ۱ تا ۴ سوره ایلاف، امنیت را نعمت بی بدیل الهی برای بقای جامعه و کمال آن می شمارد: «... همان خدایی که زمینه شکوفایی اقتصادی آنان را فراهم ساخت و از گرسنگی نجاتشان داد و احساس ناامنی آنان را تبدیل به امنیت کرد». در آیه ۲۶ سوره انفال نیز امنیت پیش از اقتصاد و امور معیشتی مطرح گردیده است.

(۲) تأمین امنیت از هدف‌های تشکیل حکومت و اساسی‌ترین وظیفه آن

در اسلام تشکیل حکومت به خودی خود مطلوب نیست، بلکه برای هدف‌هایی از جمله دفاع از بندگان خدا و تأمین امنیت برای آنهاست. برای مثال در آیه ۲۵ سوره حدید، هدف از ارسال پیامبران را اقامه قسط و عدل با استفاده از ابزارهای نظامی (الحدید) بیان می‌کند.

(۳) پیوستگی ایمان و امنیت در اسلام (امنیت ایمانی)

از دیدگاه اسلام، رابطه معنادار مستقیم و مستحکمی بین «ایمان» و «امنیت» وجود دارد و از این نظر، مکتب امنیتی اسلام، تفاوت‌های زیادی با سایر مکاتب امنیتی دارد. از منظر اسلام یکی از برکات و حسنه‌های ایمان مذهبی، برخورداری شخص مؤمن و یا جامعه مؤمنان از امنیت است، بنابراین امنیت اصلی، واقعی و حقیقی در گرو ایمان به خداست و در واقع، یکی از آثار و برکات ایمان، رسیدن به مقام امن و امنیت است. انسان دارای جهان‌بینی توحیدی، دارای نوعی آرامش، اطمینان و امنیت درونی است، در حالی که این آرامش و امنیت برای انسانی با جهان‌بینی مادی وجود ندارد. برای انسان با ایمان، این جهان دارای خالق است که این جهان را خلق نموده و اداره می‌کند و توسط پیامبرانش بشر را هدایت نموده و انسان در صورت عمل یا نافرمانی از فرامین الهی باید منتظر ثواب و عقاب اعمال خود باشد که خود همین امر برای انسان مؤمن امنیت‌ساز است، بنابراین امنیت الهی منبع تمام آرامش‌ها و امنیت‌هاست (سوره انعام، آیه ۸۲؛ رعد، آیه ۲۸؛ فتح، آیه ۴؛ نحل، آیه ۱۱۲؛ انفال، آیه ۷۳). در اندیشه دفاعی اسلام و به تبع آن امام (ره)، دفاع و امنیت، بخشی از سیاست و ابزاری برای سیر الی‌الله در دنیای فانی طبیعت است و خودش هدف محسوب نمی‌شود؛ به عبارت دیگر، کارکرد امنیت، ایمن ساختن و هموار کردن شرایط برای حفظ ارزش‌ها و به فعلیت درآمدن آنهاست، پس مهم‌ترین رسالت دفاعی، دفاع از ارزش‌های الهی اسلامی در برابر طاغوت و استکبار به هر شکل

آن است. مکتب اسلام با چندبُعدی دیدن دفاع و امنیت، عینی‌ترین نمود ناامنی را در تهاجم نظامی علیه دارالاسلام می‌داند و بر خلاف مسیحیت، ابزار نظامی از طریق جهاد را راهی برای کسب امنیت می‌شمرد. اسلام برای این نوع دفاع قید مهم تدافعی بودن، فی سبیل‌الله بودن و بیگانه بودن با هدف‌های طاغوتی همچون کشورگشایی یا کسب منفعت مادی را قرار داده است (سوره توبه، آیه ۲۶؛ حج، آیه ۳۹ و ۴۰؛ صف، آیه ۴؛ بقره، آیه ۱۹۰). اسلام در راستای تنازع بقای مادی و معنوی به پرسش بنیادین «چرا جنگ ضرورت دارد» به این صورت پاسخ داده که هدف جهاد، «رفع فتنه» از عالم است و «چنانچه خداوند برخی از مردم را با برخی دیگر دفع نمی‌کرد، فساد روی زمین را فرا می‌گرفت» (سوره بقره، آیه ۲۵۱). رفع فتنه به معنای حذف همه چیزهایی است که زندگی اجتماعی و فردی نوع انسان را با تهدید مواجه می‌سازد و مانع پیشرفت در مسیر صحیح آن می‌گردد. هدف غایی جهاد از دیدگاه اسلام، صلح است و مجاز بودن جنگ، به منظور مقابله با ظلمی است که بر مسلمانان وارد شده است، بنابراین تدافعی بودن هر گونه اقدام نظامی در مرکز ثقل رهنامه (دکترین) دفاعی اسلام قرار دارد و «جهاد» به معنای بذل جان، مال و توان در راه اعتلای اسلام و برپا داشتن شعائر دین، راهی برای دفاع و تأمین امنیت است.

۳-۳. ابعاد و ویژگی‌های شخصیتی^۱

از مهم‌ترین مباحث در مورد مبانی اندیشه دفاعی امام خمینی، تأثیر ویژگی‌های فردی و شخصیتی ایشان بر شکل‌گیری اندیشه‌ها می‌باشد. شخصیت به ویژگی‌های خارجی و قابل رؤیت ما برمی‌گردد و یک مفهوم «انتزاعی»^۲ است که نمودهای عینی می‌یابد. ویژگی‌های شخصیتی اندیشمند به عنوان عنصری نامحسوس در تمام مراحل اندیشه‌ورزی تأثیر خود را بر اندیشه بر جای می‌گذارد. ویژگی‌هایی مانند «احتیاط در برابر عجله و

1. Personality Characters

2. Subjective

بی‌پروایی، دوراندیشی در مقابل عصبانیت، مصححت‌اندیشی در برابر جزم‌گرایی، تواضع در برابر تکبر و تفاخر، احساس برتری در مقابل احساس حقارت، خلاقیت در برابر تخریب‌گری، اعتماد به نفس بیش از حد در برابر روان‌پریشی، شجاعت در برابر ترس، قاطعیت در برابر تذبذب، تساهل در برابر تقید» (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۷۱-۷۰) و ... از جمله این خصوصیت‌های فردی است. امام خمینی (ره) دارای ابعاد مختلف شخصیتی می‌باشند که این شخصیت، تحت تأثیر تربیت اسلامی قرار داشته و نمود آن چیزی است که در اسلام از آن به‌عنوان «انسان کامل» و «عبد صالح» یاد می‌شود. هر کسی از اطرافیان، خانواده، دوستان و ... ایشان به جنبه‌ای از این شخصیت اشاره کرده‌اند که در بین آنها ویژگی‌هایی مانند «ساده‌زیستی، قناعت، تعبد و توکل، نظم، تلاش و پُرکاری، جامعیت علمی، تواضع و پرهیز از خودستایی، شجاعت و قاطعیت، صلابت و وقار، آرامش و اطمینان‌خاطر، مردم‌مداری، لطافت روح، عطوفت و مهربانی، آینده‌نگری، مصححت‌اندیشی» (رجایی، ۱۳۸۷) قرار دارند و هر کدام از این ویژگی‌های شخصیتی، تأثیر خود را بر اندیشه دفاعی امام (ره) بر جای گذاشته‌اند. از بین این ویژگی‌ها شجاعت و قاطعیت، روحیه انقلابی و سازش‌ناپذیری، ظلم‌ستیزی، اعتماد به نفس و آرامش‌خاطر تأثیر مهمی را در چگونگی تفکر امام (ره) نسبت به امور دفاعی داشته است.

۳-۴. مقتضیات زمانی

هر اندیشه‌ای در واکنش به مقتضیات زمانی و در جواب برخی مسائل و مشکل‌های اساسی و مبرم جامعه شکل می‌گیرد، از این‌رو مقتضیات زمانی، نقش تسریع‌کننده و شتاب‌بخش روند اندیشه‌ورزی را ایفا می‌نماید. امام خمینی (ره) با مبانی نظری و عقیدتی و با ابعاد شخصیتی خاص خود، کار اندیشه‌ورزی را شروع کرده و در هر کدام از مراحل اندیشه‌وی، این مبانی خودنمایی می‌کنند، اما افزون بر مبانی نظری نیاز به

یک عامل محرک به منظور شکل‌گیری اندیشه می‌باشد. مقتضیات زمانی را می‌توان در سه سطح ملی، جهان اسلام و جهانی مورد بررسی قرار داد.

در عرصه ملی مشاهده وضعیت موجود در جامعه ایران در دوران پس از مشروطه و دوران پهلوی اول و دوم، نقش مهم و برانگیزاننده‌ای را در امام (ره) ایفا کردند، به گونه‌ای که ایشان با مشاهده شرایط در دوران پیش از انقلاب با رجوع به مبانی اسلامی خود، به تحلیل وضع موجود پرداخت و چون وضع موجود را آن مغایر مبانی اسلامی دید؛ و به عبارتی روند جامعه را روندی غیر الهی و غیر مناسب برای رشد و تربیت انسان و ناعدلانه و ظالمانه تشخیص داد، به ریشه‌یابی علل این شرایط بحرانی پرداخت و نظریه حکومت اسلامی را ارائه داد که در نهایت با پیروزی انقلاب، نظام جمهوری اسلامی استقرار یافت. مشکل‌ها و چالش‌های متعدد دفاعی و امنیتی نظام تازه تأسیس جمهوری اسلامی (به‌ویژه تهاجم گسترده عراق به ایران در سال ۱۳۵۹) و چگونگی حفظ و تثبیت این نظام که نمود «اسلام ناب محمدی (ص)» بوده و شکست آن برابر با شکست اسلام بود، باعث گردیدند که امام خمینی (ره) با مبانی اندیشه خویش، اندیشه دفاعی را در قالب اصطلاحاتی مانند «ارتش ۲۰ میلیونی»، «جهاد»، «تکلیف»، «وجوب دفاع»، «شهادت»، «دفاع مردمی»، «جنگ اسلام و کفر»، «رزم عاشورایی»، «راه قدس از کربلا می‌گذرد»، «راهبرد دفاع همه‌جانبه»، و ... مطرح نمایند.

در سطح جهان اسلام، امام خمینی (ره) معتقد بودند که جهان اسلام در وضعیت خاص تاریخی قرار گرفته که نیاز به بازگشت به اصول اولیه اسلامی خود دارد و عامل اساسی بحران جوامع اسلامی، خودخواهی و ترک قیام برای خداست: «خودخواهی و ترک قیام برای خدا ما را به این روزگار سیاه رسانده و همه جهانیان را بر ما چیره کرده و کشورهای اسلامی را زیر نفوذ دیگران درآورده» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۲۲). به نظر ایشان، مسلمانان دارای دو مشکل عمده هستند که همه آنچه در این دوران بر سر آنها آمده حاصل و نتیجه این دو مشکل است: یکی اختلاف میان دولت‌های جوامع اسلامی

می‌باشد که منشأ گرفتاری‌های آنهاست و دیگری مشکل این دولت‌ها با ملت‌هاست؛ به این معنا که دولت‌ها در جوامع اسلامی به گونه‌ای با ملت‌های مسلمان رفتار کردند که جدایی میان آنها و ملت‌ها به روشنی دیده می‌شود؛ به طوری که ملت‌ها پشتیبان آنها نخواهند بود (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۹: ۵۴۷).

از منظر جهانی نیز امام (ره)، نظام بین‌الملل را ناعادلانه و باعث شکل‌گیری دو جبهه مستضعفان و مستکبران می‌داند که جبهه استکبار به دلیل برخورداری از قدرت مادی و سلاح‌های پیشرفته، تلاش دارد با تمام ابزارها، مستضعفان جهان را به زیر یوغ خویش بکشاند، بنابراین امام (ره) فقدان عقل و دارا بودن اسلحه را به‌عنوان یکی از ویژگی‌های مهم قدرت‌های بزرگ جهان دانسته و بیان می‌کند «این ابرقدرت‌ها اسلحه دارند، مع‌الاسف عقل ندارند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۱۶۴). ایشان بر مبارزه دائمی برای از بین بردن نظام کفر و سلطه تأکید می‌کند.

۴. ابعاد دفاع و امنیت در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره) قائل به دو بُعد کلی برای امنیت هستند و بر اساس این ابعاد است که تهدیدها را نیز مشخص می‌سازند:

۴-۱. بُعد معنوی و اخروی امنیت

در نگاه امام (ره)، هدف اصلی دولت‌ها به‌عنوان متولیان اداره و تدبیر امور جوامع انسانی، جلوگیری از پیدایش فساد و خروج آنها از دایره فطرت انسانی است. بر این اساس، سیاست، افزون بر تأمین نیازمندی‌های مادی و دنیوی انسان‌ها، باید جهت‌گیری اصلی‌اش مبتنی بر فراهم ساختن بسترهای مناسب برای توسعه و تعمیق معنویت و هدایت آنها باشد. این نکته وجه متمایز رویکرد امام (ره) نسبت به دیگر متفکران در زمینه ابعاد امنیت می‌باشد؛ به عبارتی برخلاف تمامی رویکردها به ابعاد امنیت که فقط به

ارزش‌های این جهانی و دنیوی شهروندان توجه دارند، امام بُعد اصلی امنیت انسان‌ها را بعد اُخروی آن دانسته و امنیت این جهانی در تمامی ابعادش را، مقدمه‌ای برای تحقق امنیت اُخروی می‌داند؛ زیرا معتقد است که دولت‌ها اگر در تحقق ابعاد مختلف ابعاد مادی امنیت به موفقیت کامل دست یابند، اما توجهی به بُعد معنوی شهروندان خود نداشته باشند، فقط نیازهای مادی و حیوانی شهروندان خود را تأمین نموده و این خلاف فطرت بشری است (درویشی، پاییز ۱۳۸۹).

امام (ره)، اسلام را راه تأمین امنیت برای ایمان‌آوردگان و تأمین سلامتی برای کسانی می‌داند که به اسلام داخل می‌شوند و در پناه آن مأوا می‌گزینند. از آنجا که امنیت ذهنی، یکی از ارکان مهم در ایجاد و تأمین آن است و آرامش، نتیجه مستقیم آن می‌باشد، تعبیر امام (ره) بیانگر آن است که ایمان به اسلام، امنیت و آرامش می‌آورد. اسلام این آرامش را به کسانی ارزانی می‌بخشد که به آن ایمان بیاورند و ذهن و دل خود را در اختیار این آیین حیات‌بخش قرار دهند. با این حال، اسلام برای کسانی که در آن وارد می‌شوند، هر چند به آن ایمان نیاورند، سلامتی و به تعبیر دیگر، مصونیت می‌آورد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۹: ۵۱؛ ج ۱۳: ۴۳۲؛ ج ۱۶: ۱۶۲؛ ج ۵: ۴۱۰).

در مجموع می‌توان نتیجه‌گیری کرد که امنیت معنوی و اُخروی بشر از جایگاه ویژه‌ای در اندیشه امام خمینی (س) برخوردار بوده و می‌توان گفت که فلسفه خلقت بشر و ارسال پیامبران و بعثت انبیاء و تشکیل اجتماع‌های سیاسی، تحقق چنین هدفی می‌باشد. بر همین اساس می‌توان اظهار داشت که در اندیشه امام (ره)، بُعد معنوی امنیت بر بُعد مادی آن رجحان و برتری دارد.

۲-۴. بُعد مادی و دنیوی امنیت

با وجود رجحان و برتری بُعد اُخروی امنیت در اندیشه امام (ره)، نمی‌توان این حقیقت را کتمان نمود که تحقق این بُعد از امنیت، آنگاه امکان‌پذیر است که انسان در

حیات دنیوی و مادی خویش، چه در سطح فردی و اجتماعی و چه در جنبه‌های مختلف آن (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی، روانی و ...) از امنیت برخوردار باشد. در زیر به نمونه‌هایی از این بُعد اشاره می‌شود:

(۱) بُعد سیاسی

«هیچ کس حق ندارد به خانه یا مغازه یا محل کار شخصی کسی بدون اذن صاحب آن وارد شود یا کسی را جلب کند، با نام کشف جرم یا ارتکاب گناه، تعقیب و مراقبت کند... یا به تلفن یا نوار ضبط صوت دیگری به نام کشف جرم یا کشف مرکز گناه گوش کند و یا برای کشف گناه و جرم هرچند گناه بزرگ باشد، شنود بگذارد و یا دنبال اسرار مردم باشد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۱۴؛ و ج ۱۹: ۱۴۶).

(۲) بُعد اقتصادی

«با هر چیزی که برابری را در جامعه بر هم می‌زند و امتیازهای پوچ و بی‌محتوا را در جامعه حاکم می‌سازد، باید مبارزه کرد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۳۸۸). «پیغمبر اسلام (ص) تشکیل حکومت داد مثل سایر حکومت‌های جهان، ولی با انگیزه بسط عدالت اجتماعی» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۴۰۶).

(۳) بُعد فرهنگی

حضرت امام (ره) مهم‌ترین عامل مقوم و تهدیدزای امنیت ملی و به تبع آن امنیت جهان اسلام را عامل فرهنگی می‌دانند. ایشان در همین مورد می‌فرمایند: «اینها نیروهای انسانی ما را از بین بردند، نگذاشتند رشد بکند. در بین خود کشور ما جوری کردند که محتوای انسان را از بین بردند، یک صورتی گذاشتند و محتوا را گرفتند. طوری کردند که اعتماد ما هم به خودمان تمام شد. استقلال فکری ما را، استقلال

روحی ما را، از دست ما گرفتند. این بدتر از آن استقلال گرفتنی بود که کشور ما استقلال نداشت» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۸: ۲۳).

(۴) بُعد نظامی

«... و ما ایستاده‌ایم در مقابل دفاع از کشور خودمان و دفاع از اسلام عزیز در مقابل هر مهاجم. مهاجم می‌خواهد ابرقدرت باشد، می‌خواهد قدرت کم، فرقی در نظر ما نیست. ما واجب است برایمان دفاع کنیم از نوامیس اسلام و نوامیس خودمان و دفاع کنیم از کشور اسلامی خودمان و مادامی که در حال دفاع هستیم، با هر قدرتی که بخواهد هجمه بکند بر ما، مقابله می‌کنیم و هیچ هراس نداریم» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۴۰۲). «حفظ ثغور اسلام جزء فرایضی است که هیچ فریضه‌ای بالاتر از آن نیست؛ حفظ اسلام است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۴۶۵).

(۵) بُعد اعتقادی

«در حکومت اسلامی، همه افراد دارای آزادی هرگونه عقیده‌ای هستند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۴۳۵). «در جمهوری اسلامی، هر فردی از حق آزادی بیان و عقیده برخوردار خواهد بود» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۱۳۹). «ما خودمان را باید فدا کنیم برای اسلام، آمال و آرزوهایمان را باید فدا کنیم برای اسلام» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۰۷). «تکلیف ما این است که از اسلام صیانت کنیم و حفظ کنیم اسلام را» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۲۵۱). «من به تمام دنیا با قاطعیت اعلام می‌کنم که اگر جهانخواران بخواهند در مقابل دین ما بایستند، ما در مقابل همه دنیای آنان خواهیم ایستاد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۰: ۳۲۵). «حفظ اسلام یک فریضه الهی است، بالاتر از تمام فرائض؛ یعنی هیچ فریضه‌ای در اسلام بالاتر از حفظ خود اسلام نیست» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۲۹).

(۶) بُعد هستی‌شناختی و هویتی

«من باز می‌گویم همه مسئولان نظام و مردم ایران باید بدانند که غرب و شرق تا شما را از هویت اسلامی‌تان - به خیال خام خودشان - بیرون نبرند، آرام نخواهند نشست» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۳۲۸). «من به صراحت اعلام می‌کنم که جمهوری اسلامی ایران با تمام وجود برای احیای هویت اسلامی مسلمانان در سراسر جهان سرمایه‌گذاری می‌کند و دلیلی هم ندارد که مسلمانان جهان را به پیروی از اصول تصاحب قدرت در جهان دعوت نکند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۹۱).

(۷) بُعد زیست محیطی

امام خمینی (ره)، محیط زیست را نیز از جمله عواملی می‌دانستند که حکومت اسلامی باید توجه کافی به آن داشته باشد. به نظر امام خمینی (ره): «در حفظ محیط زیست و سالم‌سازی طبیعت و جلوگیری از قطع درخت‌ها حتی در منازل و املاک اشخاص، ... همه اینها گوشه‌ای از هزاران مسئله مورد ابتلای مردم و حکومت است که فقهای بزرگ در مورد آنها بحث کرده‌اند و نظراتشان با یکدیگر مختلف است و اگر بعضی از مسائل در زمان‌های گذشته مطرح نبوده است و یا موضوع نداشته است، فقها امروز باید برای آن فکری بنمایند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۱۷۸-۱۷۶)؛ به عبارت دیگر، امام (ره)، فقه را راهگشای مسائل جدید جامعه بشری از جمله مسائل زیست محیطی دانسته و در جواب اشکال‌های حجت‌الاسلام قدیری در خصوص فتاوی امام (ره) در مورد شطرنج و آلات موسیقی بیان می‌دارند: «اینجانب لازم است از برداشت جنابعالی از اخبار و احکام الهی اظهار تأسف کنم ... [بر اساس برداشت شما] امروز هم شیعیان می‌توانند بدون هیچ مانعی با ماشین‌های کذایی جنگل‌ها را از بین ببرند و آنچه را که باعث حفظ و سلامت محیط زیست است را نابود کنند و جان میلیون‌ها انسان را به خطر بیندازند و هیچ کس هم حق نداشته باشد مانع آنها باشد، منازل و مساجدی که در

خیابان‌کشی‌ها برای حل معضل ترافیک و حفظ جان هزاران نفر مورد احتیاج است، نباید تخریب گردد و امثال آن. و بالجمله آن‌گونه که جنابعالی از اخبار و روایات برداشت دارید، تمدن جدید به کلی باید از بین برود و مردم کوخ‌نشین بوده و یا برای همیشه در صحراها زندگی نمایند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۱۴۹).

در مجموع باید اذعان داشت که از جنبه مادی، امام (ره) ابعاد گوناگونی را برای امنیت ملی متصور است. از این نظر، نگاه امام (ره) به ابعاد امنیت را می‌توان با رویکردهای متأخر نسبت به ابعاد امنیت نزدیک دانست با این تفاوت که امنیت انسان و جوامع انسانی را فقط محدود و خلاصه در بُعد مادی آن نمی‌داند. نکته دیگری که باید به آن اشاره کرد این است که ابعاد مادی امنیت از دیدگاه امام (ره) دارای اهمیت یکسانی نیستند و اولویت آنها در زمان‌های مختلف متغیر است. پس از تشکیل حکومت به‌عنوان ابزاری ضروری برای تأمین ابعاد مادی و معنوی امنیت، به نظر می‌رسد که در اندیشه امام (ره)، بُعد سیاسی و در این بُعد، حفظ نظام سیاسی مستقر، هسته اصلی امنیت ملی را تشکیل می‌دهد و سایر ابعاد امنیتی تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند. تأکیدهای مکرر بر اهمیت حفظ نظام و اولویت آن بر سایر واجبات دینی و ... دلیل این مدعاست. به دلیل اینکه حضرت امام (ره) قائل به دو بُعد امنیت دنیوی و اخروی می‌باشند، تهدیدهایی نیز که برای یک انسان مسلمان و جامعه دینی - سیاسی آن برمی‌شمرند، تهدیدهای دنیا و آخرت آنهاست؛ چرا که هدف جامعه اسلامی، تعالی انسانی و رساندن وی به مقام قرب است و در این صورت است که فرد مسلمان به آرامش و امنیت حقیقی دست می‌یابد، از این رو حضرت امام (ره) با نگاهی اسلامی، طواغیت (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۸: ۶۳-۶۲) (به معنی هر کس یا گروهی که در مقابل راه انبیا ایستاده‌اند و شامل طواغیت داخلی و خارجی می‌شوند)، استضعاف (به معنی عدم اطلاع بر قدرت خویش و خود را ضعیف پنداشتن)، و تفرقه (به معنی اختلاف و

چنددستگی که سرچشمه تمام بدبختی‌ها و اسارت‌هاست (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۱۰: ۸۰) را عامل تهدیدکننده امنیت فردی و جمعی مسلمانان می‌دانند.

در بُعد مادی امنیت نیز مذاقه در عوامل تهدید امنیت ملی در آرای امام خمینی (ره) نشان می‌دهد رویکرد ایشان در مسئله امنیت ملی نه با رویکرد سنتی بلکه با نوین و نرم‌افزاری قرابت دارد؛ زیرا وی تهدیدها را چندلایه و مرکب و از نظر خاستگاه نه فقط ریشه‌دار در محیط خارجی با صبغه نظامی، بلکه بیشتر نهفته در محیط داخلی به تصویر می‌کشد. در همین راستا، در رویکرد امام (ره)، نقش منابع داخلی تهدیدهای امنیت ملی، آن هم از سنخ تهدیدهای نرم‌افزاری، مقدم بر منابع و عوامل داخلی تهدیدها ارزیابی می‌گردد و در مقابل، برخورداری نظام سیاسی از عوامل داخلی مقوم امنیت ملی، آن را در برابر هر گونه صدمه و تهدید خارجی از جنس سخت‌افزاری مصونیت می‌بخشد و بر عکس، وجود ریشه‌ها و زمینه‌های تهدیدهای داخلی، از هر گونه تهدیدهای خارجی برای امنیت ملی خسارت‌بارتر محسوب می‌شود (کریمی و بابایی، ۱۳۹۰: ۱۹۰-۱۸۵)، بنابراین در دیدگاه امام خمینی (ره) آسیب‌ها و تهدیدهای امنیت ملی از زوایای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی قابل بررسی است که به صورت بسیار اجمالی این موارد در زیر ارجاع داده می‌شود (کریمی و بابایی، ۱۳۹۰: ۲۵۰-۱۹۹):

(۱) تهدیدها و آسیب‌پذیری‌های سیاسی

در منظر امام خمینی (ره) از جمله تهدیدها و آسیب‌پذیری‌های سیاسی عبارتند از: وابستگی کارگزاران به بلوک شرق و غرب (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۱۷۳؛ ج ۲۱: ۴۱۸)؛ اعمال زور و اجبار بر مردم (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۱۷۹)؛ فاصله طبقاتی مسئولان با مردم (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۴۴۶؛ ج ۱۷: ۳۷۶)؛ کاهش حضور سیاسی مردم در انتخابات (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۶۱؛ ج ۱۴: ۲۵۵)؛ دوگانگی رفتار و کردار مسئولان (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۵۳۷)؛ تضعیف نهادها و سازمان‌های دولتی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۵۱)؛

انحصارگرایی صنفی و کناره‌گیری از مسائل سیاسی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۳۶۷-۳۶۸؛ ج ۱۵: ۳۲۹)؛ تضعیف روحانیت (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۱۸۷؛ ج ۱۴: ۱۸۷)؛ بی‌ثباتی سیاسی و اختلاف‌های داخلی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۶۹-۳۶۸؛ ج ۱۷: ۳۸۱؛ ج ۱۸: ۱۷۲؛ ج ۱۴: ۱۷۵)؛ آسیب به انقلاب با استفاده از نیروهای داخلی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۹۵؛ ج ۱۳: ۱۸؛ ج ۱۲: ۹۳)؛ قانون‌گریزی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۸۷)؛ خوش‌بینی به ابرقدرت‌ها (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۱۲۱؛ ج ۱۵: ۷)؛ دولت آمریکا و رژیم صهیونیستی و رفتار خصمانه آنها (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۲۱۲؛ ج ۱۵: ۴۰۵؛ ج ۱۲: ۳۴؛ ج ۱۶: ۲۹۳؛ ج ۱۹: ۲۸)؛ و در نهایت، تهدیدهای ناشی از سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۳۰۶).

(۲) تهدیدها و آسیب‌پذیری‌های اجتماعی

در منظر امام خمینی (ره) از جمله تهدیدها و آسیب‌پذیری‌های اجتماعی و فرهنگی عبارتند از: ضعف هویت دینی و دوری از مکتب اسلام (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۷۸؛ ج ۱۷: ۲۰۳)؛ ضعف یکپارچگی و انسجام ملی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۴۷۱؛ ج ۱۳: ۴۴۳)؛ ملی‌گرایی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۳۳۴؛ ج ۱۳: ۲۰۹؛ ج ۱۳: ۸۷؛ ج ۱۳: ۷۸)؛ وابستگی فرهنگی نهادهای مولد اندیشه و هویت‌ساز (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۳؛ ج ۱۵: ۴۲۹؛ ج ۱۳: ۴۱۸)؛ روحانیون فاسد و وابسته به مکاتب شرقی و غربی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۴۸۳؛ ج ۱۷: ۹۳)؛ بزرگنمایی ضعف روحانیت و کنار زدن آنها (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۶۶؛ ج ۱۴: ۱۹۰؛ ج ۱۷: ۲۰۴)؛ انحراف اخلاقی و مفساد اجتماعی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۷: ۲۶۷؛ ج ۲۱: ۳۲۶؛ ج ۱۶: ۱۶۱)؛ انحراف رادیو و تلویزیون (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۴۴۰؛ ج ۱۶: ۱۱۸؛ ج ۱۲: ۲۹۱)؛ انحراف مدرسه‌ها و مراکز آموزشی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۲-۳)؛ ضعف تبلیغات (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۵۶؛ ج ۱۷: ۲۴۳؛ ج ۱۶: ۱۱۳)؛ مطبوعات جنجالی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۴۸۴؛ ج ۱۳: ۴۸۱)؛ خالی کردن مسجدها (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۱۶)؛ و درجه‌بندی اهمیت آرای مردم (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۳۸۰).

(۳) تهدیدها و آسیب پذیری های اقتصادی

در منظر امام خمینی (ره) از جمله تهدیدها و آسیب پذیری های اقتصادی عبارتند از: بیکاری و کم کاری (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸: ۲۸۲؛ ج ۱۲: ۲؛ ج ۱۴: ۴۶)؛ وابستگی اقتصادی به کشورهای دیگر (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۴۱؛ ج ۲۱: ۴۲۷؛ ج ۱۳: ۳۱۳)؛ طمع ورزی ابرقدرت ها به منابع و موقعیت ژئوپلیتیک (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۱۴؛ ج ۱۶: ۲۷۲؛ ج ۱۵: ۷؛ ج ۱۵: ۲۰۶)؛ بی توجهی به اقتصاد و معیشت مردم (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۲۰۲)؛ و واردات بی رویه و رواج روحیه مصرف زدگی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۴۱۷).

(۴) تهدیدها و آسیب پذیری های نظامی

در منظر امام خمینی (ره) از جمله تهدیدها و آسیب پذیری های نظامی عبارتند از: ورود نیروهای مسلح در مسائل سیاسی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۷۴؛ ج ۱۶: ۱۱۰؛ ج ۱۴: ۴۴۱؛ ج ۱۸: ۴۵)؛ اختلاف بین نیروهای مسلح (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۸۰؛ ج ۱۳: ۱۰)؛ پشتیبانی نکردن ملت از نیروهای مسلح (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۱۴۰؛ ج ۱۴: ۴۴۵-۴۴۴)؛ تضعیف نیروهای نظامی و انتظامی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۲۸؛ ج ۱۳: ۴۴)؛ بی نظمی نیروهای نظامی و انتظامی (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۴۱؛ ج ۱۳: ۵۴۱؛ ج ۱۳: ۵۷)؛ دخالت و حمله نظامی بیگانگان (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۱؛ ج ۱۵: ۱۷۰؛ ج ۱۲: ۷۰)؛ ضعف روحی نیروهای مسلح (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۳۰۶)؛ و فاصله گرفتن نیروهای مسلح از اسلام (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۳۹).

۵. شیوه های تأمین امنیت در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

در اندیشه دفاعی و امنیتی حضرت امام (ره)، رویکرد بنیادینی در مورد امنیت وجود دارد که از امنیت ایمانی نشئت می گیرد. امنیت ایمانی بیان می دارد که امنیت انسان در دست قدرت لایزال الهی است و انسان تنها در صورت ارتباط با این منشأ امنیت و حیات است که به امنیت واقعی دست خواهد یافت. در سطح پایین تر و در جامعه

اسلامی، دفاع از اسلام و حفظ نظام جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و امام (ره) برای این منظور در سطح کلان، در برابر تهدیدهای همه‌جانبه، راهبرد «دفاع همه‌جانبه^۱» را مطرح نموده‌اند و در زیرمجموعه این راهبرد کلان، دفاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و نظامی را قرار داده‌اند.

نگاه امام خمینی (ره) به تأمین امنیت، سطحی نبوده و از عمق و ژرفای بسیار زیادی برخوردار است. امام (ره) بر اساس نگاه عمیق انسان‌شناسانه خود، نفس و درون انسان را منشأ اصلی خیر و شر انسان و جامعه انسانی می‌داند. این نگاه، الگوی امنیت را از درون به بیرون می‌بیند، بنابراین در سطوح اجتماعی و ملی نیز تأکید بر عوامل درونی است؛ به گونه‌ای که با تحقق و وجود شرایط مطلوب درونی، تهدیدهای بیرونی کم‌اثر و قابل واپایش (کنترل) قلمداد می‌شوند و در مقابل، نابسامانی و عدم تعادل درونی، مهم‌ترین عامل ناامنی است که تهدیدهای خارجی را فعال و مؤثر می‌کند، البته بدیهی است در غالب نظرات، عوامل درونی و بیرونی محیطی، هر دو در ایجاد امنیت و ناامنی مؤثر تلقی شده‌اند، اما ویژگی نظریه امام خمینی (ره)، تأکید فوق‌العاده بر عوامل درونی انسانی و اجتماعی است که با توجه به نوع عوامل معرفی شده، تا حد زیادی آن را متمایز از سایر نظرات می‌نماید. بر این اساس، عامل درونی انسانی و اجتماعی، شکل‌دهنده رویکرد بنیادین امام خمینی (ره) در تأمین امنیت به شمار می‌رود. به اعتقاد امام (ره)، حرکت اصلاحی از درون به بیرون، بهترین شیوه دسترسی به هدف‌های امنیتی است (ره‌پیک، ۱۳۹۰: ۱۶۹).

تأمین امنیت به دو شیوه نرم‌افزاری (قدرت جذب‌کنندگی) و سخت‌افزاری (ابزار سخت‌نظامی) می‌تواند محقق گردد و با توجه به رویکرد بنیادین امام خمینی (ره) در تأمین امنیت، مشخص می‌گردد که در اندیشه ایشان شیوه تأمین نگاه نرم‌افزاری امنیت بر شیوه سخت‌افزاری آن ترجیح و اولویت دارد. اصل دعوت در اسلام (سوره آل عمران،

آیه ۶۴) نیز نرم‌افزاری و از طریق قدرت جذب‌کنندگی دین است و امام (ره) نیز بر این مسئله تأکید دارند. قدرت اسلام، قدرت سخت‌افزاری و فیزیکی نیست، بلکه این قدرت برآمده از روح اسلام و قدرت فکری و معنوی آن است. این امنیت، سطحی و روگذر نبوده و پایه‌های آن مستحکم خواهد بود. امام خمینی (ره) بر مسئله تبلیغ و دعوت اسلامی اهمیت قائل بوده و قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، تأمین‌کننده امنیت خواهد بود. ایشان راهکار افزایش قدرت نرم جمهوری اسلامی را در عرصه داخلی، محور قرار دادن مردم در تصمیم‌گیری‌ها و ایجاد وحدت میان اقشار مختلف مردم و در عرصه خارجی، گسترش اسلام در قالب بحث صدور انقلاب اسلامی و حمایت از نهضت‌های اسلامی و جنبش‌های آزادی‌بخش را مطرح می‌نمایند و معتقدند که این اقدام‌ها می‌تواند مرزهای امنیتی جمهوری اسلامی را گسترش دهد و عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران را می‌تواند در جایی خارج از مرزهای ملی ترسیم نماید، بنابراین در دیدگاه نرم‌افزارگرای حضرت امام (ره) سهیم دانستن مردم در تصمیم‌گیری‌ها و دادن نقش اصلی به آنها می‌تواند امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را به خوبی تأمین نماید و از این زاویه است که حضرت امام (ره) وارد بحث دفاع همه‌جانبه می‌شوند. دفاع همه‌جانبه، راهبرد کلان امام خمینی (ره) برای تأمین امنیت اسلام و نظام جمهوری اسلامی ایران است.

در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) از آنجا که تهدیدهای همه‌جانبه در عرصه داخلی و خارجی با ماهیت نرم‌افزارگرایانه و سخت‌افزارگرایانه و در حوزه‌های مختلف فردی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، اعتقادی و ... متوجه مسلمانان، کشورهای اسلامی و نظام جمهوری اسلامی ایران است و بنا به بیان مکتب کپنهاگ «تهدیدهای وجودی» است، از این‌رو ابزار و الگوی متناسب با این نوع تهدیدها باید راهبرد دفاع همه‌جانبه باشد. این راهبرد، دربرگیرنده مفهوم کلانی است که در عین حال قابل تفکیک به اجزای متفاوت و مرتبط با یکدیگر است.

مهم‌ترین ویژگی دفاع همه‌جانبه «فراگیری» و «استمرار» آن است؛ به این معنی که فقط محدود به حوزه نظامی و امنیتی نبوده و همه حوزه‌های اجتماعی اعم از سیاسی، اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی و نظامی را دربرمی‌گیرد و قابلیت پاسخگویی به تهدیدهای همه‌جانبه را دارد. همچنین هر دو سطح ملی (میهنی) و فراملی (کشورهای اسلامی و مسلمانان، مستضعفان و مظلومان، همه عالم) را مدنظر دارد و اینکه محدود به زمان خاصی نیست و برای همه دوره‌های جمهوری اسلامی ایران طراحی مورد نظر حضرت امام (ره) بوده است. راهبرد دفاع همه‌جانبه به شکلی است که بتوان دفاع هماهنگی را در بخش‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی علیه دشمن و با هدفی مشخص، سازماندهی نمود، در حقیقت این بخش‌ها هر یک به‌عنوان ابعادی از هرم دفاع همه‌جانبه خواهند بود. همچنین راهبرد دفاع همه‌جانبه چنانچه به افزایش قدرت ملی بینجامد، مولد نوعی بازدارندگی است و ظرفیت فراوانی نیز برای قدرت‌آفرینی دارد. این راهبرد در محیط فاقد شفافیت راهبردی، مانع از غافلگیری راهبردی است و به صورت کلی باید گفت که دفاع همه‌جانبه، ظرفیت در نظر گرفته شدن به‌مثابه سیاست دفاعی کشور را دارد و ظرفیت معنایی و محتوایی آن به اندازه‌ای است که می‌تواند تبیین‌کننده معنا، دامنه و زوایای گوناگون سیاست دفاعی کشور باشد (عسگری و آقاجانی، ۱۳۹۱: ۱۷۵-۱۶۵).

امام خمینی (ره)، دفاع همه‌جانبه را در دو سطح کلی «ملی» و «فراملی» (منطقه‌ای و بین‌المللی) قابل پیگیری می‌دانند. سطح فراملی دفاع همه‌جانبه خود به سه سطح بین‌الملل اسلامی، سطح بین‌الملل مستضعفان، و دفاع همه‌جانبه جهانی تقسیم می‌شود. دفاع همه‌جانبه در عرصه ملی، استفاده از تفکر و عملکرد بسیج، و در عرصه فراملی حمایت از جنبش‌های اسلامی و نهضت‌های آزادی‌بخش را مدنظر دارد (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۲۴۸).

در سطح ملی، حضرت امام (ره) در راستای «بازدارندگی مردمی» با «حضور مردم در صحنه» در جهت تأمین امنیت راهکارهایی مانند «پشتیبانی مردم از نظام اسلامی»، «دخالت

مستقیم مردم در تأمین امنیت از طریق بسیج عمومی»، «تفاهم ملت و دولت» و «برخورداری نظام اسلامی از پایگاه مردمی» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۲۴۸؛ ج ۱۴: ۳۱۸؛ ج ۱۵: ۱۱۷) و در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی، بسیج محرومان و مستضعفان در جهان اسلام و در تمام جهان از طریق حمایت از جنبش‌های اسلامی و نهضت‌های آزادیبخش، ایجاد توازن قوا به نفع مسلمانان در جهان، صدور انقلاب اسلامی را پیشنهاد می‌کنند. همچنین امام (ره) در هر کدام از حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و نظامی (به‌عنوان هرم‌های راهبرد دفاع همه‌جانبه) راهکارهایی برای تأمین امنیت ارائه کرده‌اند. مفهوم این نوع سطح‌بندی در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) این است که همان‌گونه که جمهوری اسلامی ایران دفاع از اسلام، مسلمانان و مستضعفان جهان را در سطح فراملی و وظیفه خود می‌داند، در مقابل، مسلمانان و مستضعفین جهان نیز وظیفه دارند که در صورتی که نظام جمهوری اسلامی ایران در معرض تهدید قرار گیرد، به دفاع از این نظام برخیزند. در زیر به چند نمونه از بیانات امام در سطوح مختلف راهبرد دفاع همه‌جانبه اشاره می‌شود:

(۱) سطح ملی یا میهنی

«مملکت اسلامی باید همه‌اش نظامی باشد ... همه جا باید این طور بشود که یک مملکتی که ۲۰ میلیون جوان دارد باید ۲۰ میلیون تنگدار داشته باشد و ۲۰ میلیون ارتش داشته باشد» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۱۰: ۲۳۹). «ملتی که در خط اسلام ناب محمدی (ص) و مخالف با استکبار و پول‌پرستی و تحجرگرایی و مقدس‌نمایی است، باید همه افرادش بسیجی باشند و فنون نظامی و دفاعی لازم را بدانند؛ چرا که در هنگامه خطر، ملتی سربلند و جاوید است که اکثریت آن آمادگی لازم رزمی را داشته باشد. خلاصه کلام، اگر بر کشوری نوای دلنشین تفکر بسیجی طنین‌انداز شد، چشم طمع دشمنان و جهانخواران از آن دور خواهد گردید و آلا هر لحظه باید منتظر حادثه ماند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱: ۱۹۵-۱۹۴).

همچنین می‌فرماید: «غفلت از ایجاد ارتش بیست میلیون، سقوط در دام دو ابرقدرت جهانی را به دنبال خواهد داشت» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۲۱: ۵۳).

(۲) سطح بین‌الملل اسلام

«ما اعلام می‌کنیم که جمهوری اسلامی ایران برای همیشه حامی و پناهگاه مسلمانان آزاده جهان است و کشور ایران به‌عنوان یک دژ نظامی و آسیب‌ناپذیر، نیاز سربازان اسلام را تأمین و آنان را به مبانی عقیدتی و تربیتی اسلام و همچنین به اصول و روش‌های مبارزه علیه نظام‌های کفر و شرک آشنا می‌سازد» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۲۱: ۹۱-۹۲). «من امیدوارم که این بسیج عمومی اسلامی، الگو برای تمام مستضعفان جهان و ملت‌های مسلمان عالم باشد و قرن پانزدهم، قرن شکست بت‌های بزرگ و جایگزینی اسلام و توحید به جای شرک و زندقه و عدل و داد به جای ستم‌گری و بیدادگری و قرن انسان‌های متعهد به جای آدم‌خواران بی‌فرهنگ باشد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۱۶۰-۱۵۹). «باید بسیجیان جهان اسلام در فکر ایجاد حکومت بزرگ اسلامی باشند و این شدنی است؛ چرا که بسیج تنها منحصر به ایران اسلامی نیست. باید هسته‌های مقاومت را در تمامی جهان به وجود آورد و در مقابل شرق و غرب ایستاد» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۲۱: ۵۲).

(۳) سطح بین‌الملل مستضعف

«و شما ای مستضعفان جهان و ای کشورهای اسلامی و مسلمانان جهان به پا خیزید و حق را با چنگ و دندان بگیرید... و با دشمنان اسلام به دفاع برخیزید و به سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به پیش روید که با تحقق آن همه مستکبران جهان را به جای خود خواهید نشاند و همه مستضعفان را به امامت و وراثت ارض خواهید رساند» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۲۱: ۲۰۳). «تاکنون مستضعفان متفرق بودند، با تفرقه، کاری انجام نمی‌گیرد. اکنون که نمونه‌ای از پیوند مستضعفان در بلاد مسلمین تحقق پیدا کرد، این نمونه باید به

یک سطح وسیع‌تری در تمام قشرهای انسان‌های تاریخ، تحقق پیدا کند به اسم «حزب مستضعفان» که همان «حزب...» است و موافق اراده‌ی خدای تبارک و تعالی است که مستضعفان وارث ارض باید شوند» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۹: ۲۸۰-۲۸۱).

(۴) دفاع همه‌جانبه جهانی

«قرآن همه بشر را دعوت می‌کند به مقاتله برای رفع فتنه در عالم (و قاتلوه‌م حتی لاتکون فتنه) ... یعنی باید کسانی که تبعیت از قرآن می‌کنند، در نظر داشته باشند که باید تا آنجا که قدرت دارند، به نبردشان ادامه بدهند تا اینکه فتنه از عالم برداشته بشود» (امام خمینی، ۱۳۷۰، ج ۱۹: ۸۲).

۶. مؤلفه‌های اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

با مطالعه و تدقیق که در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) انجام گرفت، می‌توان اصول و مؤلفه‌های این اندیشه را می‌توان به شکل جدول زیر خلاصه نمود. در این جدول، افزون بر اینکه اصول و مؤلفه‌ها مشخص گردیده، تأثیر مبانی این اندیشه‌ها نیز نشان داده شده است:

جدول شماره ۱. مؤلفه‌ها و نتایج اندیشه‌های دفاعی امام (ره)

بازخوردها و تأثیرها	معنا و مفهوم	اصل و مؤلفه
<p>- خدا را منشأ قدرت مطلق جهان دانستن و اتکا به او و هراس نداشتن از هیچ قدرتی جز قدرت خدا و بهره‌مندی از عنایت‌های غیبی الهی</p> <p>- تعریف معنوی از ابزارهای قدرت دفاعی و باور به قدرت ایمان به خدا در تحول انسان و افزایش روحیه حماسی پایداری و مقاومت</p> <p>- تفسیر پیروزی و شکست بر اساس معیار رضای الهی و رنگ باختن پیروزی یا شکست ظاهری</p>	<p>مهم‌ترین اصل اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) و نشان‌دهنده هستی‌شناسی هدفدار حاکم بر این اندیشه</p> <p>به این معناست که خود را در محضر خدا دانستن و باور عمیق ایمانی به خدا، خدا را مراقب خویش دانستن و شاهد دانستن بر تمام اقوال، افعال و نیات انسان و توکل و اتکا بر او</p>	<p>۱. خدامحوری و خداحاضری</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۳۵۸-۳۵۷؛ ج ۱۷: ۲۲۳؛ ج ۱۵: ۲۱؛ ج ۱۴: ۴۸۲؛ ج ۱۳: ۲۳۴)</p>

اصل و مؤلفه	معنا و مفهوم	بازخوردها و تأثیرها
<p>۲. تکلیف‌گرایی و تکلیف‌محوری</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲: ۴۲۰؛ ج ۶: ۲۲۰؛ ج ۱۶: ۴۰۵؛ ج ۸: ۲۷۱؛ ج ۲۱: ۴۸۸؛ ج ۱۳: ۱۰۷؛ ج ۲: ۲۲۴).</p>	<p>تکلیف‌گرایی (مأمور به تکلیفیم نه نتیجه) نتیجه عملی خدامحوری و منطقی حاکم بر این اندیشه (احمدی‌الحسنین) و نشان‌غایت‌مندی و سعادت‌محوری آن</p> <p>به معنای تسلیم محض در برابر خداوند و تبعیت از دستورهای او. انسان باید با انگیزه الهی و شناخت تکلیف و عمل به آن، مراتب سعادت و کمال خود را هموار سازد.</p> <p>تکلیف‌گرایی در تقابل و تضاد با نتیجه نیست، بلکه از راه ادای تکلیف است که باید به نتیجه دست یافت و هر نتیجه‌ای مقبول نیست.</p>	<p>- شکل گرفتن انگیزه‌های متعالی و هراس نداشتن از اینکه نتیجه کار چه خواهد شد و حرکت در مسیر ادای درست تکلیف و در نتیجه، سرخورده نشدن و پشیمان نبودن در صورت دست نیافتن به نتیجه مطلوب</p> <p>- ترسیم‌کننده هدف‌های کلان و آرمان‌های جامعه و نشانگر رئوس هرم سیاست‌گذاری دفاعی</p> <p>- تلفیق آرمان‌ها و واقعیت‌ها با ایجاد همراستایی تکلیف و نتیجه و شکل گرفتن سیاست دفاعی دین‌مدارانه کارآمد که تولیدکننده قدرت دفاعی منحصر به فردی است.</p> <p>- پیروزی و شکست بر اساس میزان نزدیکی آنها با ادای تکلیف الهی. دست یافتن به آرمان‌ها (برای مثال رفع فتنه و از بین بردن طاغوت) از راه واقعیت‌ها به هر اندازه باشد. پیروزی است (دفاع عاشورایی)</p>
<p>۳. حفظ‌محوری و ضرورت دفاع</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۳: ۲۵۱ و ۱۶: ۱۴؛ ج ۱۳: ۳۱۵؛ ج ۱۸: ۱۸؛ ج ۱۹: ۱۵؛ ج ۱۹: ۳۲۹؛ ج ۱۹: ۱۰۶؛ ج ۱۹: ۴۸۷)</p>	<p>حفظ‌محوری نتیجه تکلیف‌گرایی است. شناخت و معرفی تکلیف و استخراج تصمیم‌های راهبردی از بین متون اسلامی وظیفه رهبر جامعه اسلامی است.</p> <p>به معنای اینکه تکلیف حفظ و صیانت از اسلام و حفظ نظام جمهوری اسلامی به‌عنوان نمود عینی اسلام در عصر حاضر می‌باشد. این حفظ‌محوری باید به اشکال گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، نظامی، اعتقادی و ... باشد.</p>	<p>- مشخص‌کننده مرجع دفاع و امنیت (از چه چیزی باید دفاع کرد؟) و وجوب و ضرورت دفاع ملی مردمی</p> <p>- اوجب واجبات کردن حفظ نظام و اولویت و ارجحیت دادن این واجب بر واجبات دیگر و نه نفی واجبات دیگر</p> <p>- انسجام‌بخش و وحدت‌بخش جامعه به دلیل مشخص کردن هدف دفاعی و قابلیت قدرت‌افزایی و تقویت بنیه دفاعی کشور از طریق آمادگی اکثریت اعضای جامعه برای دفاع</p> <p>- بسیج‌گری مردم به دلیل تبیین و نهادینه کردن ضرورت دفاع</p>
<p>۴. فرهنگ شهادت و شهادت‌طلبی</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۵: ۳۳۹؛ ج ۱۲: ۴۲۱؛ ج ۱۳: ۶۵؛ ج ۱۹: ۲۸۷؛ ج ۱۳: ۵۱۳-۵۱۵؛ ج ۱۶: ۲۵؛ ج ۱۶: ۴۸).</p>	<p>شهادت‌طلبی، نتیجه سه اصل و مؤلفه خدامحوری، تکلیف‌گرایی و حفظ‌محوری است.</p> <p>به معنی اینکه رزمنده‌ای که به خدا ایمان دارد و معتقد است که پیروزی و شکست در صورتی معنا دارد که برای خدا باشد و برای حفظ نظام اسلامی به تکلیف خود عمل کرده و جهاد می‌کند، در واقع «احمدی‌الحسنین» را منطبق خود قرار داده، شهادت را پیروزی بزرگ‌تری برای خویش و رسیدن به رضای الهی می‌داند.</p> <p>شهید، حجاب میان خود و معبود را در هم فروشکسته و از عالم طبیعت سر برمی‌کشد و به خود ملکوتی‌اش و «نظر کردن به وجه‌الله» سیر می‌کند که نهایت کمال یک انسان است.</p>	<p>- عامل تحول شکرگرف روحی برای فداکاری و غلبه بر ترس از مرگ و نیستی</p> <p>- هراس فقط در مقابل خدا معنی ندارد و ملت شهادت‌طلب از هیچ چیز جز خدا نمی‌هراسد و هراس، کسی دارد که شهادت مکتب او نیست.</p> <p>- به دست آوردن احمدی‌الحسنین پیروزی در نبرد یا رسیدن به مقام شهادت و کسب رضایت الهی که در هر دو حالت پیروزی است و به عبارتی رزمنده، بازی برد-برد را انجام می‌دهد که این مسئله به خودی خود باعث آرامش روحی و کسب روحیه مضاعف و از بین رفتن ترس، تردید و تزلزل است.</p> <p>- ارتقا و به فعلیت رساندن ظرفیت‌های الهی و معنوی انسانی می‌تواند نقصان و کمبود توانمندی نظامی را تا حدودی جبران کرده و عامل بیمه نمودن نظام اسلامی از تهدیدها گردد.</p> <p>- شهادت‌طلبی نیروی انسانی از عناصر قدرت نرم یک کشور و عامل بر هم زنده‌موانه دفاعی است.</p>

اصل و مؤلفه	معنا و مفهوم	بازخوردها و تأثیرها
<p>۵. بسیج و بازدارندگی مردمی (راهبرد دفاع همه‌جانبه)</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶: ۴۶۳؛ ج ۱۴: ۲۵۲؛ ج ۵: ۳۰۷)</p>	<p>عامل انسانی و ابزار در راستای عمل به تکلیف و حفظ اسلام</p> <p>به معنای اتکای بر مردم، و بسیج بخش عمده‌ای از مردم به‌منظور دفاع و تأمین امنیت و به عبارتی «جنگ مردمی» می‌باشد. وظیفه تأمین امنیت جامعه تنها بر عهده نیروهای مسلح حرفه‌ای نیست، بلکه وظیفه تک‌تک آحاد جامعه (مرد، زن، پسر، جوان) است که در صورت لزوم و به هر گونه‌ای که می‌توانند در جهت مقابله با هر گونه اقدام در مقابل نقض تمامیت ارضی و حاکمیت ملی، ایفای نقش نمایند.</p> <p>مشارکت مستقیم همگانی ملت در دفاع و تأمین امنیت و باور داشتن به قدرت ملت در طول قدرت الهی با فرمان تشکیل ارتش ۲۰ میلیونی</p>	<p>- ایجاد الزام تکلیف شرعی با اعلام واجب کفایی بودن دفاع از کشور اسلامی به هر گونه و با هر وسیله و تقویت روحیه ملی برای فداکاری در مسیر آرمان‌های بلند جامعه</p> <p>- بازنگری در الگو و نظام دفاعی کشور و متناسب با نیازهای دفاعی کشور از طریق تکیه واقع‌گرایانه بر توانمندی‌های داخلی و درون‌زا از طریق نقش‌آفرینی مردمی بر محور بسیج عمومی و طراحی الگوی مقاومت مردمی، به جای تکیه و وابستگی به قدرت‌های خارجی و یا بستن پیمان اتحاد و ائتلاف با بلوک قدرت به‌منظور تأمین امنیت</p> <p>- در صورت نهادینه‌شدن باعث شکل گرفتن «بازدارندگی مردمی» در مقابل تهاجم‌های خارجی در همه عرصه‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی، اعتقادی، فرهنگی و ... خواهد شد.</p> <p>- در صورت بالفعل شدن تهاجم دشمن، از توان بالای در جهت مقابله و دفع تهدید برخوردار است و می‌تواند به‌عنوان عامل رزمی و پشتیبانی در قالب «دفاع پوششی» عمل نماید.</p>
<p>۶. دفاع جهانشمول از مسلمانان و مستضعفان</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۰: ۳۹۵؛ ج ۶۳: ۲۰؛ ج ۱۹: ۴۸۵؛ ج ۱۸: ۲۰۶)</p>	<p>اصل آرمان‌گرایانه واقع‌نگر</p> <p>به معنای قرار گرفتن جهت‌گیری سیاست‌های دفاعی ج.ا.ایران در راستای دفاع از حقوق مسلمانان و مستضعفان جهان و حفظ خط اصولی دفاع از مستضعفان به هر صورت ممکن</p> <p>اعلام روز قدس به‌عنوان روز همه مسلمان و مستضعفان جهان</p>	<p>- شناسایی استکبار به‌عنوان مهم‌ترین عامل تهدید و مبارزه و مقابله با استکبار به هر شکل آن</p> <p>- تحقق صلح جهانی در گرو نابودی مستکبران</p> <p>- ناعادلانه و ظالمانه بودن نظام بین‌الملل کنونی و تلاش برای تغییر وضعیت موجود و گسترش نفوذ اسلام در جهان</p> <p>- عملی شدن این اصل باعث بسط دایره حریم امنیتی و افزایش عمق راهبردی نظام جمهوری اسلامی در خارج از مرزهای ملی می‌شود.</p>
<p>۷. نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری (عزت اسلامی)</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۰: ۱۹۷؛ ج ۱۵: ۵۰۷)</p>	<p>نفی هر گونه سلطه بر اساس قاعده نفی سبیل (و لن یجعل للکافرین علی المؤمنین سبیلاً) و برخورد تهاجمی با استکبار جهانی و مخالف انفعال در برابر استکبار</p> <p>عزت‌مندی و برنشاطن سلطه مستلزم عدم وابستگی به نظام سلطه و عدم تعهد نسبت به قدرت‌های سلطه‌گر (سیاست نه شرقی نه غربی به‌عنوان شعار اصولی انقلاب، ترسیم‌کننده سیاست واقعی عدم تعهد و جهت‌دهنده سیاست دفاعی)</p>	<p>- مردود بودن هر نوع روابطی که پیامد آن به استقرار سلطه و تسلط بیگانه بر امور کشور باشد</p> <p>- افزون بر بستن راه‌های سلطه، موظف به مبارزه با ظلم، بی‌عدالتی، استکبار و نظام سلطه</p> <p>- مقاومت و پایداری در دفاع و مذموم دانستن هر گونه سازش به دلیل سلطه‌آور بودن آن</p> <p>- ترجیح زندگی با عزت در خیمه مقاومت و صبر بر حضور در کاخ‌های ذلت و نوکری ابرقدرت‌ها و سازش و صلح تحمیلی</p> <p>- عدم ظلم، تجاوز و تعدی به دیگران</p>
<p>۸. استقلال محوری و خودباوری</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۴: ۳۳۶؛ ج ۱۰: ۶۳-۶۴؛ ج ۱۳: ۲۸۷؛ ج ۹: ۳۷۹)</p>	<p>پاسداری از استقلال ملی و رهایی از جایگاه فرودستی و نجات از تبعیت از دولت‌های خارجی به‌عنوان بخشی از رسالت دفاعی استقلال و عدم وابستگی در همه جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و ... و ارزش حیات به استقلال داشتن و نه زیر سلطه غیر بودن</p> <p>دستیابی به استقلال در گسرو دوری از ابرقدرت‌ها و استقبال از انزوا به‌دلیل کوتاه شدن دست کشور از ابرقدرت‌ها</p>	<p>- استقلال و خودباوری در مقابل وابستگی و خودباختگی، عامل بسیار مهم بقای حکومت و عزت مسلمان</p> <p>- استقلال و روی پای خود ایستادن عامل دست یافتن به اعتماد به نفس و اعتماد به توانایی‌های خویش</p> <p>- قرار گرفتن استقلال به‌عنوان معیار و خط قرمز هر گونه بده بستانی به دیگران</p> <p>- جلوگیری از دخالت بیگانگان در امور داخلی</p> <p>- مبنا قرار گرفتن روابط حسنه، عدم تعارض و منافع ملی در روابط دفاعی با سایر کشورها</p>

اصل و مؤلفه	معنا و مفهوم	بازخوردها و تأثیرها
<p>۹. افزایش قدرت دفاعی</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۱: ۵۲۸؛ ج ۱۱: ۱۱؛ ج ۱۲: ۲۴۰؛ ج ۲۱: ۹۲-۹۴؛ ج ۲۱: ۳۵۸-۳۵۷)</p>	<p>قدرت به خودی خود ارزش ندارد، اما عمل به تکلیف و رویارویی با تهدیدها و دست یافتن به آرمان اسلامی تشکیل حکومت عدل جهانی، مستلزم داشتن حداقلی از قدرت، قدرت‌افزایی و تولید قدرت دفاعی، تقویت بنیه دفاعی کشور و تغییر توازن و تعادل قوا به نفع مسلمانان و مستضعفان جهان و ظهور و خودنمایی مسلمانان به‌عنوان یک نیروی بزرگ و قدرت سوم جهان. این اصل متأثر از واقع‌گرایی در اندیشه دفاعی امام (ره) و برگرفته از آیه ۶۰ سوره انفال است.</p>	<p>- مهیا شدن باید به گونه‌ای باشد که با این مهیا شدن بترسند آنهايي که بنای، خیال هجمه دارند.</p> <p>- کسب آمادگی دفاعی از طریق مجهز کردن قوای نظامی و آموزش فنون و تعلیمات نظامی به همه مردم، تقویت نیروهای مسلح و بالا بردن آموزش‌های عقیدتی و نظامی و به‌ویژه حرکت به سمت خودکفایی نظامی</p> <p>- تقویت بنیه دفاعی کشور و توسعه و گسترش صنایع تسلیحاتی، توسعه و تکامل صنایع و ابزار مربوط به قدرت دفاعی کشور.</p> <p>- نقش آفرینی افزایش قدرت دفاعی و وجود موازنه قدرت در بازدارندگی دفاع و تأمین امنیت</p>
<p>۱۰. خودکفایی و خوداتکایی</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰: ۴۳۶؛ ج ۱۱: ۴۰۳؛ ج ۲۱: ۲۳۳؛ ج ۱۷: ۲۷۶؛ ج ۲۱: ۴۳۳؛ ج ۱۳: ۵۳۶-۵۳۷؛ ج ۱۷: ۲۴۱)</p>	<p>نتیجه متبوع از اصل استقلال‌محوری و اصل افزایش قدرت دفاعی است.</p> <p>به این معناست که باید در زمینه تسلیحات و تجهیزات دفاعی و نظامی خودکفا و متکی به توانمندی‌های بومی و ملی باشیم و احتیاجمان را از غیر خدا و دشمن‌های خودمان سلب کنیم. «باید بیدار بشوید، باید دنبال این باشید که آن صنایع پیشرفته را خودتان درست کنید.»</p> <p>گزینه بین رفاه و مصرف‌گرایی یا کسب استقلال و شرافت و کرامت</p>	<p>- کشوری که برای تأمین امنیت خویش، وابسته به سلاح‌ها و تجهیزات وارداتی باشد، موجودیت خویش را در گرو وابستگی نظامی تعریف می‌کند و به مرور دچار وابستگی اقتصادی و سیاسی نیز می‌شود.</p> <p>- ایجاد خودباری، مایوس نشدن، و کسب استقلال و داشتن قدرت تحرک بیشتر. البته «خودکفایی را با تبلیغات نمی‌شود کرد، با کار می‌شود.»</p> <p>- هراس نداشتن از تحریم و تلقی انزا به‌عنوان عامل فعالیت برای خودکفایی و به کار افتادن مغزها و به مانند تحفه آسمانی برای دستیابی به خودکفایی</p>
<p>۱۱. اخلاق محوری و انسان‌دوستی</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۴: ۵۴؛ ج ۱۵: ۶؛ ج ۱۶: ۱۶۱-۱۶۲ و ۴۵۸)</p>	<p>حاکمیت اخلاق و اصول انسانی و الهی بر اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) به تبعیت از اسلام به این معنا که زندگی انسان به منظور برپاداشتن مکارم اخلاقی و محتوای انقلاب اسلامی نیز بر اساس اخلاق اسلامی و تربیت انسان است.</p> <p>دفاع نیز باید بر اساس «رعایت جهات انسانی»، ترکیه نفس انسانی و رعایت اصول اخلاقی و موازین اسلامی و حقوق خاصه‌ها باشد.</p>	<p>- پیمودن سیر کمال و فضایل اخلاقی و تبدیل شدن صحنه نبرد به عرصه انسان‌سازی و مبارزه با انحطاط اخلاق در قالب حُب نفس و حُب قدرت</p> <p>محدود کردن دامنه جنگ و دفاع به صحنه نبرد و عدم گسترش آن به شهرها، مراکز اقتصادی، باز کردن پای دیگر کشورها به جنگ</p> <p>- ممنوعیت و تقيح شدید استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی و کشتار غیرنظامیان</p> <p>- رفتار انسانی با مجروحان جنگی و اسیران جنگی</p>
<p>۱۲. صلح‌طلبی و همزیستی مسالمت‌آمیز</p> <p>(امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۲: ۱۴۴ و ۳۷۴؛ ج ۱۹: ۳۳۵-۲۳۶؛ ج ۱۱: ۲۶۵-۲۶۶؛ ج ۱۳: ۲۶۱؛ ج ۱۰: ۲۵۲)</p>	<p>اصل در اندیشه دفاعی امام «صلح» است و دفاع به‌منظور مقابله با تجاوز و تعدی است.</p> <p>نگاه امام به صلح متبوع از اسلام و بر پایه متغیر وحی و تکلیف الهی است.</p> <p>صلح به معنای وجود حالت آرامش در روابط عادی میان کشورها و فقدان جنگ و تهدید و ناامنی است. و این در حالتی است که حق حاکمیت ملی، تمامیت ارضی و استقلال و برابری حقوقی یک کشور از جانب کشورهای دیگر مورد تهدید قرار نگیرد.</p>	<p>- صلح، مفهومی خالی از ارزش و عرفی، نسبی و مبتنی بر شرایط زمان نیست، بلکه موقعیتی است که تنها با نابودی کامل ظلم و استکبار و رفع فتنه از عالم با غلبه خیر و حق پدید می‌آید.</p> <p>- جنگ و صلح، قربانی سیاست ابرقدرت‌ها و حقوق بشر، ابزار جنگ‌افروزی به نام صلح‌دوستی</p> <p>- «آنچه غایت تعلیمات اسلامی است، همزیستی مسالمت‌آمیز در سطح جهان است.»</p> <p>- دوستی با همه ملت‌های عالم و داشتن تفاهم و روابط حسنه با رعایت احترام متقابل نسبت به هم</p> <p>- امیدواری برای شکل گرفتن صلح جهانی بر پایه استقلال ملت‌ها و عدم مداخله در امور یکدیگر</p> <p>- شکل گرفتن سیاست دفاعی با ماهیت تدافعی، مبتنی بر صلح و آرامش و رفع فتنه</p>

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

(۱) جمع‌بندی

وقوع انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)، باعث ارائه اندیشه‌هایی گردید که متأثر از مبانی اسلامی، نگاه متفاوتی به هستی، انسان و جامعه داشته و با برداشت‌ها و تفکرهای دنیاگرایانه، مادی‌گرایانه، انسان‌محور، و عرفی‌دوران‌نوگرایی، هیچ قرابتی نداشت. این اندیشه‌ها خبر از دوران فرانوینی می‌داد که در آن، دین در قامت ایدئولوژی انسان‌ساز، به‌عنوان دریچه نگاه بشر به مقوله‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نظامی قرار می‌گیرد، پس مقوله‌های دفاعی و امنیتی نیز متحول شده و برداشتی ارائه گردید که با اهمیت دادن به روح کمال‌طلب انسانی، افزون بر امنیت این جهانی (دنیوی) در حوزه‌های مختلف فردی و اجتماعی (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی)، امنیت آن جهانی (اخروی) در سایه عمل به تکلیف الهی، ساختن جامعه‌ای توحیدی و رساندن بشریت به رستگاری و در نتیجه، کسب امنیت حقیقی را نیز مقدم بر آن دانست.

در این مقاله، اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) به شکل مختصری مورد بررسی قرار گرفت تا «عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و تکوین این اندیشه و اصول و مؤلفه‌های حاکم بر آنها» استخراج گردد. اندیشه دفاعی امام (ره) دارای یک چارچوب، نظام و یا کلیت جامع است. محور این اندیشه‌ها «حفظ اسلام» و «حفظ نظام جمهوری اسلامی» بر مبنای تبیین و ترسیم است که امام از نظام بین‌الملل و نظام جهانی داشتند. آنچه در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) به صورت چشمگیری خودنمایی می‌کند، برخورداری این اندیشه از اجزای به هم پیوسته است که با کنار هم‌دیگر قرار گرفتن، مجموعه‌ای از یک برنامه دقیق را تشکیل می‌دهند.

با مرور اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) مشخص می‌گردد که این اندیشه‌ها تلفیقی بین آرمان‌گرایی با واقع‌گرایی است که در آن، جنبه آرمان‌گرایی سنگینی می‌کند. از منظر آرمانی، محور اصلی اندیشه امام خمینی (ره)، اخلاق، ارزش و اعتقاد است. ایشان به

حکومت جهانی اسلام و مستضعفان اعتقاد دارد و اسلام را عامل وحدت بخش می‌داند. امام (ره) با نگاهی واقع‌گرایانه، جهان را به دو بخش ضعیفا و قدرتمندان و ثروتمندان و فقرا تقسیم کرده و آن را ظالمانه می‌داند که تجدیدنظر در آن به‌منظور خلق نظامی جدید ضروری است، پس آرمان‌ها و واقعیت‌ها در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) در هم آمیخته و تلفیق می‌شود. بر همین اساس، می‌توان گفت امام خمینی (ره) با مبانی اسلامی خویش، نگاهی امنیت‌محور به همه مقوله‌های زندگی انسان در دو بُعد دنیوی و اخروی دارد. ابعاد امنیت در دیدگاه امام خمینی (ره) افزون بر بُعد دنیوی و اجتماعی (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی)، سعادت و رستگاری اخروی فرد را نیز در برمی‌گیرد، بنابراین به جرئت می‌توان گفت که توسعه دامنه امنیت در دیدگاه امام خمینی (ره) بسیار بیشتر از مکتب کپنهاگ است. این اندیشه، شامل امنیت‌آفرینی برای بشریت در دو عرصه کلی این جهانی و اخروی است و بین دنیا و آخرت، انقطاعی وجود ندارد و اعمال این جهانی است که آخرت را می‌سازد.

امنیت از منظر امام (ره) دارای ابعاد سلبی (نفی و نبود تهدیدها) و ایجابی است که از درون فرد و با فرد افراد اعضای جامعه شروع شده و سپس به سطح اجتماعی کشیده می‌شود و در مرحله نهایی خویش به امنیت جهانی می‌رسد. افراد در صورتی که دارای آموزه‌های صحیح نسبت به خدا، هستی، انسان و جامعه خود نباشند، به امنیتی دست خواهند یافت که غیرحقیقی، صوری و موقتی است. به نظر امام (ره) اسلام است که می‌تواند امنیت پایدار و همه‌جانبه را برای انسان به ارمغان آورد. همچنین راهبرد کلان امام خمینی (ره) برای اسلام و نظام ج.ا.ایران، راهبرد دفاع همه‌جانبه است. استدلال این راهبرد این است که از آنجا که تهدیدها به حوزه‌ای خاص محدود نمی‌شوند، بنابراین دفاع نیز محدود به حوزه خاصی نمی‌شود. دفاع همه‌جانبه به‌عنوان چکیده اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) به معنای دفاع هماهنگ در همه حوزه‌ها، به همه راه‌ها و وسایل و با همه امکانات و توان است. این راهبرد، بر اساس اصل نفی سبیل در دیدگاه اسلامی قابل

توضیح است و حاکمیت اسلامی اقتضا می‌کند که چنانچه هر یک از ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، اعتقادی و ... اسلام به خطر بیفتند، باید دفاع هماهنگی را در آنها به کار بست. با توجه به این مطالب می‌توان نتیجه گرفت که امام خمینی (ره) بر جنبه‌هایی از قدرت تأکید دارند که غیرمادی و بالقوه بوده و این قدرت ایمان‌مداری ملت ایران است. این نگاه امام (ره) متناسب با ظرفیت‌های انسانی و ویژگی‌های فرهنگی جامعه ایران است، بنابراین در اندیشه دفاعی ایشان، افزون بر دفاع از نظام جمهوری اسلامی به‌عنوان نماد اسلام در عصر کنونی، دفاع از مکتب اسلام و سرزمین‌های اسلامی و حتی دفاع از تمامی مستضعفان جهان، بخشی از رسالت نظام جمهوری اسلامی است و در مقابل، حمایت و پشتیبانی جهان اسلام و جهان محرومان و مستضعفان از نظام جمهوری اسلامی نیز وظیفه متقابل آنها می‌باشد تا در مواقع لزوم، دامنه تهدید علیه منشأ و منابع تهدید از داخل خاک ایران به همه نقاط جهان گسترش یابد.

(۲) پیشنهادها

از آنجا که نویسندگان، مقاله حاضر را یک اثر پژوهشی مقدماتی در زمینه فهم والای اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) می‌دانند، تحقق پیشنهادهای زیر را برای غنا بخشیدن به ادبیات دفاعی کشور راهگشا تلقی می‌نمایند:

- (۱) پژوهش بیشتر در زمینه چگونگی طراحی و تدوین راهبرد دفاعی،
- (۲) پژوهش تفصیلی در زمینه دشمن‌شناسی در اندیشه امام (ره)،
- (۳) پژوهش بیشتر در زمینه چگونگی تلفیق آرمان‌گرایی و واقع‌گرایی در اندیشه امام (ره)،
- (۴) استنتاج آموزه‌های اساسی از چگونگی رهبری امام (ره) در فرماندهی و مدیریت جنگ ایران و عراق،
- (۵) پژوهش بیشتر در زمینه چگونگی به‌کارگیری آموزه‌های دفاعی امام در رهنامه دفاعی و امنیتی ج.ا.ایران.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابراهیمی، سیدنصرالله (پاییز ۱۳۸۲)، تجاوز و دفاع در حقوق بین‌الملل، *مجله حکومت اسلامی*، شماره ۲۹.
۳. ابراهیمی، نبی‌الله (تابستان ۱۳۸۶)، «تأملی بر مبانی و فرهنگ مکتب کپنهاگ»، *فصلنامه سیاست خارجی*، سال بیست و یکم، شماره ۲.
۴. اسپریگنز، توماس (۱۳۸۹)، *فهم نظریه‌های سیاسی*، چاپ ششم، تهران، آگاه.
۵. اصغری، محمود (خرداد و تیر ۱۳۸۸)، کنکاشی در اندیشه دفاعی امام خمینی (قدس سره)، *فصلنامه اندیشه*، سال پانزدهم، شماره دوم.
۶. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۰)، *صحیفه نور*، ۲۲ جلد، چاپ اول، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۷. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۶)، *تفسیر سوره حمد*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۸. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵)، *صحیفه امام*، ۲۲ ج، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۹. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۶)، *تحریر الوسیله* (۴ جلد)، استفاده شده از لوح فشرده مجموعه آثار امام خمینی (ره).
۱۰. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۴)، *در جست‌وجوی راه از کلام امام*، دفتر ششم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۱. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۸۸)، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۲. ایزدپناه، عباس (تابستان ۱۳۷۴)، اصول و شیوه‌های تحقیق در آثار و اندیشه‌های امام خمینی (ره)، *فصلنامه حضور*، شماره ۱۲.
۱۳. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران*، چاپ اول، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
۱۴. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۳)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، چاپ اول، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
۱۵. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۵)، *اندیشه سیاسی امام خمینی (س)*، تهران، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی.
۱۶. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۹)، *مبانی اندیشه نظامی در اسلام*، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).

۱۷. جمشیدی، محمدحسین (بهار ۱۳۸۲)، امام خمینی (ره) و تکلیف‌گرایی در جنگ، *فصلنامه نگین ایران*، شماره ۴.
۱۸. خسروی، علیرضا (۱۳۹۱)، *مکتب امنیتی امام خمینی، مبادی و مبانی فرانظری و نظری امنیت در گفتمان انقلاب اسلامی*، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۱۹. درویشی سه‌تانی، فرهاد (۱۳۹۰)، *پرسش‌ها و پاسخ‌ها (جنگ ایران و عراق)*، چاپ هفتم، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۲۰. درویشی، فرهاد (پاییز ۱۳۸۹)، ابعاد امنیت در اندیشه و آراء امام خمینی (ره)، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۴۹.
۲۱. دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال (۱۳۸۸)، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، سمت.
۲۲. رجایی، غلامعلی [گردآورنده] (۱۳۸۷)، *برداشت‌هایی از سیره امام خمینی (س)*؛ ویژگی‌های فردی، چاپ هشتم، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۲۳. رجبی، محمود (۱۳۸۵)، *انسان‌شناسی*، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۲۴. ره‌پیک، سیامک (۱۳۹۰)، منابع و شیوه‌های تأمین امنیت در اندیشه امام خمینی (ره)، در: فرزاد پورسعید، *امام خمینی (ره) و بنیان‌های نظری امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران*، چاپ اول، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۵. سعیدی، مهدی (۱۳۹۱/۳/۱۰)، «مروری گذرا بر ابعاد شخصیتی حضرت امام خمینی (ره) چهار روایت از زندگانی در نامه‌ زمانه»، قابل دسترسی در: <http://www.basirat.ir/news.aspx?newsid=239978>
۲۶. سهرابی، محمد (۱۳۸۴)، *استراتژی دفاعی امام خمینی (س)*، تهران، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
۲۷. عسگری، محمود (مهر ۱۳۸۹)، چارچوب نظری اندیشه نظامی، *ماهنامه مطالعات راهبردی*، سال هشتم، شماره ۸۹.
۲۸. عسگری، محمود، آقاجانی، احمد (۱۳۹۱)، *عوامل و ویژگی‌های سیاست دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، نامه دفاع، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی، شماره پیاپی ۳۰.
۲۹. کریمی مله، علی (زمستان ۱۳۸۳)، تأملی معرفت‌شناسانه در مسأله امنیت ملی از نگاه امام خمینی (ره)، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۲۶.
۳۰. کریمی مله، علی و اکبر بابایی (۱۳۹۰)، *امنیت ملی از منظر امام خمینی (ره)*، چاپ اول، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۱. کریمی مله، علی و بابایی، اکبر، و امیرخانی، کاوه (پاییز ۱۳۸۹)، تهدیدات سیاسی امنیت ملی از دیدگاه امام خمینی (ره)، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال سیزدهم، شماره سوم.
۳۲. مظهرنیا، مهدی (زمستان ۱۳۷۶)، بسیج و نقش آن در دفاع همه‌جانبه، *فصلنامه مطالعات بسیج*، شماره ۱۵.

